

Artikkeli

Kynäsotien aikakausi

1890-luvun suomalaislehdistön valta ja vastuu riitakirjoitusilmiössä

1800-luvun lopun suomalaislehdistön keskustelukulttuuri puhkui innostuksen tunnetta ja työskenteli edistyksen eteen, mutta se oli samaan aikaan myös riitaisia ja täynnä ärtymystä. Lukijat ja toimittajat ottivat keskenään yhteen lukijakirjeissä, pääkirjoituksissa ja pakinoissa, vaikka sanomalehdet eksplisiittisesti irtisanoutuivatkin karkeimmista aggressiivisista ulostuloista. Jatkuva henkilökohtaisuuksiin menevä riitely nähtiin ongelmana, vaikka jotkut näkivät kiistelystä myös hyviä puolia, kuten sen, että tällä tavoin asioita saatiin edistettyä. Lehdet korostivat perinteistä kansansivistäjän rooliaan, mutta toivat enenevässä määrin esille myös uutta aatteellista mielipidevaikuttajan roolia, joka vaikutti kiisteltävien asioiden määrän kasvuun ja kantojen polarisoitumiseen ja jyrkentymiseen. Lehdistö osoitti valtaansa julkaisuvalinnoillaan ja kommentoineillaan, ja rakensi ja ylläpiti tällä tavoin riitakirjoitusilmiötä. Lehdet olivat samanaikaisesti myös tietoisia sosiaalisesta, lainopillisesta, taloudellisesta ja imagoon liittyvästä vastuustaan niistä ongelmista, joita riitakirjoittelu aiheutti, ja pyrkivät sen vuoksi kehittämään niihin aktiivisesti ratkaisuja.

AVAINSANAT: Suomen suuriruhtinaskunta, keskustelukulttuuri, lukijakirjeet, sanomalehdet, valta, vastuu, yleisönosastokirjoitukset

Mikä on aikansa olojen kuvastin, silmä yhteiskunnan puurokupissa, riidan ahjo, joka on kaikista mieluihin eikä miellytä ketään? Sen kuori on lumpuista ja sisällys kynäkiistoista. Se on 1890-luvun suomalainen sanomalehti, jos *Wiipurin Sanomien* lukijoihin on uskominen. Lehti nimittäin järjesti vuonna 1892 lukijoilleen kirjoituskilpailun siitä, mikä on sanomalehti. (Henkistä kilpailua. *Wiipurin Sanomat* 17.12.1892, 2–3.) 1800-luvun lopun Suomen suuriruhtinaskunnan sanomalehdistö oli politisoitunut ja sen maailmankuva perustui eri ideologioille ja moniäänisyydelle (Landgren 1988, 398–400; Leino-Kaukiainen 1988, 614–615). Lehdistön perinteinen kansansivistäjän rooli oli väistymässä aatteellisen mielipidevaikuttajan tieltä (Leino-Kaukiainen 1988, 432, 613), mikä näkyi lehtien palstoilla

viimeistään 1880-luvulla alkaneena, aikalaisten tunnistamana ja ylläpitämänä ilmiönä: jatkuvina ”sanasotina”, jotka olivat niin toimittajien kuin lukijoidenkin kynistä lähtöisin. Eriytisesti 1880-luvun ja 1890-lukujen loput on esitetty aiemmassa tutkimuksessa kiivaiden sanomalehtikiistojen ajoiksi (Landgren 1988, 338; Leino-Kaukiainen 1988, 451, 612; Munck 2016, 105).

Artikkelin tavoitteena on tutkia tämän riitakirjoitusilmiön taustaa ja merkitystä 1800-luvun lopun suomalaisessa yhteiskunnassa. Selvitän ilmiöön liittyviä avainkäsitteitä, sekä sitä, miten toimitukset puuttuivat yleisönosastopolemiikkeihin ja millaisia neuvoja ja käytännön esimerkkejä ne tarjosivat lehtiin kirjoittaville lukijoilleen. Tutkin, millaisena aikalaiset näkivät kiistakirjoittelun ja erityisesti, millaista valtaa ja vastuuta lehtimedialla oli ilmiössä.

Journalismin tutkija Karin Wahl-Jorgensen (2019, 90–92) on erottanut keskenään henkilökohtaisen vihan (*individual anger*) sekä välitetyn, yhteisen vihan (*mediated collective anger*). Ensimmäiseksi mainittu liittyy esimerkiksi erimielisyyksiin läheisten kanssa. Jälkimmäinen taas on vihaa, joka juontuu yhteiskunnallisista epäoikeudenmukaisuuksista ja on usein poliittista vihaa. Wahl-Jorgensenin mukaan vihan kaltaiset tunteet ovat olleet eri kulttuureissa ja ajoissa usein poliittisia ja valtaan liittyviä tunteita. Valta näkyy muun muassa siinä, kenet katsotaan oikeutetuksi tai tarpeeksi arvokkaaksi ilmaisemaan suuttumusta julkisesti (Rosenwein 2020, 177). 1800-luvun lopun suomalaisyhteiskunnassa kaikkien oletettiin hillitsevän ärtymyksen kaltaisia tunteita, mutta käytännössä niiden ilmaisua siedettiin ja jopa odotettiin miehiltä tietyissä tilanteissa (Sorvali 2022b). Tunteet ovat performatiivisia eli niiden ilmaisu muuttaa asioita, esimerkiksi vahvistaa tunteen intensiteettiä ilmaisijassa tai vastaanottajassa (Reddy 2001, 96–110; Ahmed 2004, 13; Rosenwein 2020, 67; ks. myös Scheer 2012, 193–220). Sanomalehtien ja yleisönosastokirjoitusten kontekstissa tämä tarkoittaa, että lehtikirjoituksissa ilmaistut tunteet ja kirjoittelun vuorovaikutteisuus vaikuttivat siihen, millaiseksi riitakirjoitusilmiö rakentui ja kasvoi vuosien saatossa.

Historioitsija Tapio Bergholm (2002, 181–196) on esittänyt, että kun tutkitaan 1900-luvun alun Suomen suuriruhtinaskunnan poliittisia vastakkainasetteluja ja raakaa kielenkäyttöä, tulisi tarkastelu ulottaa jo 1800-luvun lopun vihadiskurssiin sekä vastakkainasetteluihin, joita oli yhtä aikaa käynnissä monilla eri rintamilla. (Ks. myös Kujala 1995, 21–22.) Kansaa erottivat muun muassa kieli, luokka, uskonto, puoluekanta ja asuinpaikka, oli se sitten maaseutu tai kaupunki. Järjestöt, yhdistykset, puolueet ja ihmisryhmät taistelivat edistyksen nimissä toisiaan vastaan, mutta ne kiistelivät myös sisäisesti. Bergholm (2002, 181–196) on tuonut esiin kaksi dikotomiaa, jotka olivat yhtäaikaista: 1) edistyksen eteen työskentely ja riitely 2) innostus ja viha. *Päivälehd*en ja *Helsingin Sanomien* historiaa käsittelevässä *Suomen suurin* -teoksessa viitataan samaan kerratessa *Päivälehd*en perustamisajan, 1880-luvun lopun tunnelmia suomenmielisen sanomalehdistön keskuudessa: ”aate innoitti ja yhdisti, mutta se myös vihastutti ja repi” (Jensen-Eriksen, Mainio ja Hänninen 2019, 34).

Bergholmin synteisiin ovat lähivuosina viitanneet historioitsija Anna Rajavuori (2017; 2021) 1900-luvun alun sosialistiagitaatiota, vihadiskurssia ja luokkavihan käsitettä tarkastelevissa tutkimuksissaan sekä historioitsija Risto Turunen (2021) sosialistien poliittista kieltä käsittelevässä väitöskirjassaan. Molempien tutkijoiden lähdeaineistot painottuvat kuitenkin 1900-lukuun ja sosialistien itsensä tuottamaan aineistoon. Sekä Bergholmin (2002, 191–192) että Turusen (2021, 329–330) tutkimuksissa on korostettu kielipolitiikan ja fennoma-

nian roolia puoluevihasa, vastakkainasettelussa ja aggressiivisessa keskustelussa. Osoitan artikkelissa, että 1800-luvun lopun riitaisaan keskustelukulttuuriin ja riitakirjoitusilmiöön vaikutti myös muita taustatekijöitä. Artikkelin johtopäätöksiä voidaan soveltaa 1900-luvun alun vastakkainasettelua ja vihadiskurssia koskeviin tutkimuksiin tai ne voivat toimia pohjana perusteellisemmalle 1800-luvun lopun riitakirjoitusilmiön tutkimiselle.

Lukijoiden mielipidekirjoituksia on julkaistu sanomalehdissä aivan niiden alkuajoista saakka, niin Suomessa kuin muuallakin (Barker ja Burrows 2002, 15; Wahl-Jorgensen 2007, 29–39). 1890-luvun suomalaislehdissä julkaistiin lukijoilta kahdentyyppisiä mielipiteitä sisältäviä kirjoituksia, maaseutukirjeitä ja yleisönosastokirjoituksia. Maaseutukirjeet olivat 1890-luvun puolivälissä kirjoituksia, joissa selostettiin tietyn paikkakunnan ajankohtaisia asioita raportinomaisesti ja niitä julkaistiin etupäässä suomenkielisissä lehdissä (Nygård 1987, 133; Sorvali 2020, 330–331).² Yleisönosastokirjoitukset julkaistiin palstoilla, jotka oli nimetty useimmiten joko ”Yleisöltä” tai ”Från Allmänheten”, ne eivät olleet paikkakuntariippuvaisia ja niiden aihekirjo oli suuri (Sorvali 2019; 2020, 332). Käytän näistä kahdesta palstasta ja kirjoitustyyppistä yhteen nivovaa käsitettä lukijakirjeet. 1890-luvun yleisönosastokirjoittajista suurin osa oli keskiluokkaisia miehiä, mutta työväenluokkaan rinnastettavia säätyihin kuulumattomiakin oli vähintään nelisen prosenttia, todennäköisesti jopa enemmän, kun huomioidaan, että moni ei tuonut ammattiaan ilmi kirjoituksessaan (Sorvali 2019; 2022b, 12).

Hyödynän artikkelissa mediahistorian näkökulmaa sekä lähi- ja etälukua. Tutkin ilmiöön liittyviä avainkäsitteitä frekvenssianalyysin avulla. Tässä menetelmässä suuresta digitaalisesta aineistosta rajataan haluttu korpus, jossa tutkitaan valitun hakusanan esiintymistä suhteutettuna tekstimassaan.

Artikkeli koostuu kolmesta luvusta, joista ensimmäinen käsittelee riitakirjoitusilmiöön liittyviä avaintermejä. Toisessa luvussa selvitan, miten toimitukset puhuttelivat ja opastivat yleisönosastokirjoittajia ja miten ne puuttuivat yleisönosastoväittelyihin. Kolmannessa käsittelyluvussa taustoitin riitakirjoitusilmiötä sekä toimitusten ja lukijoiden näkemyksiä siitä. Selvitan sanomalehtien vastuuta ilmiössä ja lukijoille ja toimittajille tarjottuja ratkaisuvaihtoehtoja.

Käytän aineistona sellaisia ärtymyksen kaltaisia tunteita ilmaisevia yleisönosastokirjoituksia, joihin toimitukset olivat liittäneet omia kommenttejaan. Aineisto on kerätty kymmenestä suomen- ja ruotsinkielisestä sanomalehdestä käymällä läpi kaikki yleisönosastokirjoitukset yhden vuosikerran osalta ja tekemällä tulkinta, ilmaistaanko kirjoituksessa tutkimiani tunteita. Olen valinnut vuosikerran 1895, jolloin modernit yleisönosastot olivat vakiintuneet suurimpaan osaan suomalaislehdistöä ja niin sanottujen sortokausien ja sosialistien radikalisoitumisen aiheuttamat yhteiskunnalliset muutokset olivat vielä edessä. Tulkinta tunteista on tehty tarkastelemalla sanavalintoja, tekstin tehokeinoja, ironian käyttöä sekä tekstityypin konventioista poikkeamisia. (Sorvali 2019; 2020, 330–332.)

Käytän lisäksi lähteinä 1890-luvun sanomalehtiartikkeleita, jotka on kerätty tekemällä hakuja suomeksi ja ruotsiksi Kansalliskirjaston Digipalvelun sanomalehtiaineistoon yhdistellen monipuolisesti erilaisia hakutoimintoja kuten sanankatkaisua, fraasihakua, läheisyshakua ja Boolean operaattoreita.³ Vaikka ilmiön alkua ajoittuu jo 1880-luvun puolelle, olen rajannut aineiston 1890-luvulle suuren aineistomäärän vuoksi, mutta myös siksi, että käyttämäni yleisönosastokirjoitukset ovat 1890-luvulta. Käytän lisäksi lähteinä lehtien ohjelma-julistuksia, muistelmia, historiikkeja ja toimittajien arkistoaineistoja.

Ilmiöön liittyvät käsitteet

Ymmärtääkseni riitakirjoitusilmiön taustaa, tutkin 1890-luvun sanomalehtien lukijakirjeistä, pakinoista ja pääkirjoituksista esiin nousseita käsitteitä, joilla viitattiin kyseiseen ilmiöön. Niitä olivat muun muassa ”kynäsota”, ”sanasota” ja ”riitakirjoitus”. Ne ovat vanhoista suomen kielen sanoista muodostettuja yhdyssanoja, joita ei löydy 1800-luvun lopun tai 1900-luvun alun sana- tai synonyymikirjoista.

Ymmärtääkseen sanojen alkuperää oli tarkasteltava sanomalehtilähteitä ja sanan käyttöä alkuperäisessä kontekstissaan. Riitakirjoituksen varhaisin maininta löytyi sanomalehti *Suomettaren* vuosikerrasta 1853, jonka sisällysluettelossa oli otsikon ”Riitakirjoituksia” alle listattu kirjoituksia ja vastineita, jotka olivat ilmeisesti *Suomettaren* toimittajien ja lukijoiden sekä toisten lehtien toimittajien kirjoittamia (*Suometar* 1.1.1853, 3). Tässä yhteydessä riitakirjoitus-termi vaikutti jonkinlaiselta vastineen synonyymiltä. Toisaalta riitakirjoituskäsitteeseen liitettiin myöhemmin myös negatiivinen konnotaatio, esimerkiksi muodossa: ”emme enää avaa palstojamme millenkään (sic) riitakirjoitukselle” (Korpilahdelta. *Suometar* 18.9.1854, 6). Kun siirrytään ajassa muutama vuosikymmen eteenpäin, maakuntalehti *Wiipuri* tarjosi hyvän määritelmän riitakirjoituksen lisäksi sanasodalle ja kynäsodalle. 1896 julkaistun pakinan mukaan sanasodassa oli tärkeää käyttää teräviä ja mahtipontisia sanoja, joilla pyrittiin nujertamaan vastustaja. Usein vain kävi niin, että vastapuoli laukoi sanoja takaisin ja pitkitti sota, josta juontuu aikakauden usein toistettu sanonta: ”sana sanasta, kaksi parhaasta”. Taistelijat toivoivat yleisön kannatusta ja pyrkivät sen vuoksi ”toitottaan torveen niin räikeästi kuin mahdollista”. Kun kannattajia oli onnistuttu keräämään, kiistely, joka ei ollut enää kiistelyä asiasta, vaan henkilökohtaisuuksiin menevää letkauttelyä, kävi taistelijoille suorastaan nautinnolliseksi. Purevan ivan sekä vastustajan heikkouksien ja virheiden suurentelun haittapuolena oli, että se lisäsi katkeruuden tunnetta (Poskeisen pakinoita. *Wiipuri* 26.4.1896, 3).

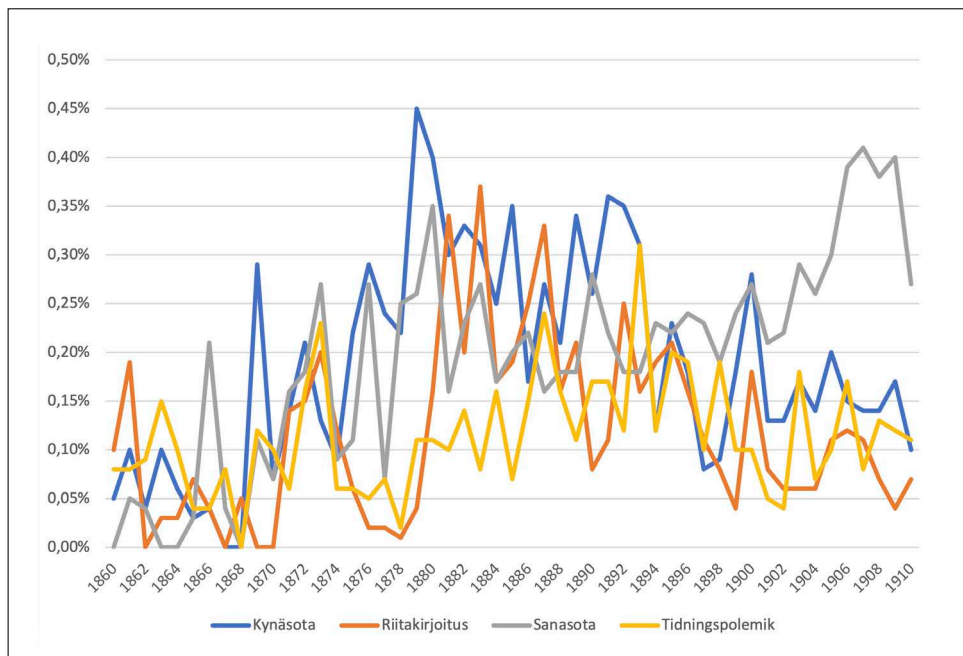
Halusin selvittää edellä mainittujen käsitteiden yleisyyttä 1800-luvun kielenkäytössä frekvenssianalyysin avulla. Selvitin ensin, minä vuonna käsitteet ilmaantuivat lehtiin ensimmäisen kerran, ja tämän jälkeen rajasin haun koskemaan tuon vuoden sekä vuoden 1910 välistä aikaa. Halusin nähdä termien käyttöä 1900-luvun alussa, jolloin kielenkäyttö oli aiemman tutkimuksen mukaan erittäin aggressiivista ja karkeaa. Tutkittavasta käsitteestä riippuen rajasin haun koskemaan joko suomenkielisiä tai ruotsinkielisiä sanomalehtiä. Kansalliskirjaston Digipalvelun frekvenssikaavio näyttää hakuosumien määrän suhteutettuna vuosittain julkaistujen sivujen määrään.

Sanojen kynäsota, sanasota ja riitakirjoitus käytössä oli samankaltaisuutta, niitä käytettiin ensimmäisen kerran 1850-luvulla⁴ ja niiden käyttö kasvoi 1870-luvulta lähtien. 1880-luvun alussa nähtiin isompi kasvupiikki, kun taas vuosisadan lopussa sanojen käyttö laski hiukan noustakseen taas 1900-luvun alussa. Vuosien 1897–99 notkahdus näkyi erityisesti kynäsodan ja riitakirjoituskäsitteen käytössä. Lasku voi johtua siitä, että lehdet siirsivät keskinäiset kiistansa hetkeksi sivuun, kun ne käänsivät huomionsa sosialistien aktivoitumiseen 1896–97 ja sensuurin tiukentumiseen kenraalikuvernööri Bobrikovin astuessa virkaan 1898. Historioitsija Pirkko Leino-Kaukiais (1988, 532, 540) mukaan nuorsuomalaiset ja ruotsinmieliset lehdet toimivat niin kutsuttuina sortovuosina yhdessä ainakin niissä kaupungeissa, joissa näillä ryhmillä oli vain yksi sanomalehti. Toisaalta työväenlehdissä puhkesi saman-

aikaisesti suuria sisäisiä ristiriitoja, jotka näkyivät *Työmies*-lehdessä ja sen maakunnallisissa kilpailijoissa (Salmelin 1967, 78–80, 93–97). Toimittajien välinen riitely saattoi vähetä lisäksi ammatillisen yhteistyön tiivistämisen vuoksi – palaan tähän teemaan tuonnempana. 1900-luvun ensivuosisikymmenellä ainoastaan sanasota-termiä käytettiin suhteellisesti enemmän kuin 1800-luvulla. Koska aikakausi oli kuitenkin entistä aggressiivisemmän sanailun aikaa, on mahdollista, että kiivaaseen keskusteluun oli totuttu, eikä siitä ollut tarvetta kirjoittaa ja kritisoida, kuten aiemmin. Kynäsota-hakusanalla löytyi 1880–90-lukujen sanomalehtiaineistossa 937 tulosta, sanasodalla 877 tulosta ja riitakirjoituksella 677 hakutulosta.

Haku Kansalliskirjaston Digipalvelussa sanomalehdistä sanalla *pennkrig* ajalla 1.1.1880–31.12.1899 toi esiin ainoastaan 100 tulosta ja sanalla *ordkrig* 47, joten käsitteet kynäsota ja sanasota liittyivät vahvasti suomenkieliseen lehdistöön. Myöskään riitakirjoitukseen viit- taavilla hakusanoilla ei löytynyt ruotsinkielisestä aineistosta vastaavaa termiä. Ruotsinkie- lissä sanomalehdissä käytettiin yleisemmin lehtipolemiikin käsitettä, *tidningspolemik* tai pelkkä *polemik*. En tehnyt jälkimmäisestä sanasta frekvenssianalyysiä, koska sillä ei tar- koitettu pelkästään lehtiin rajautuvaa kirjallista polemiikkia. *Tidningspolemik*-termillä löytyi ensimmäinen maininta vuodelta 1835 (*Helsingfors Tidningar* 28.3.1835, 2). Tätä 1840-luvulla vakiintunutta termiä käytettiin melko tasaisesti vuosikymmenten aikana, mutta suurimmat käyttöpiikit voidaan havaita 1870-luvulla sekä 1880-luvun lopusta 1890-luvulle. Myös tämän sanan kohdalla on nähtävissä alastulo vuosisadan vaihteessa. Sanalla *tidningspolemik* löytyy sanomalehtiaineistosta 578 hakuosumaa ajalla 1880–1899.

Kaavio 1. Sanojen ”kynäsota”, ”riitakirjoitus” ja ”sanasota” esiintyminen suomenkielisissä sanomaleh- dissä sekä sanan ”tidningspolemik” ruotsinkielisissä sanomalehdissä 1860–1910.

Frekvenssianalyysiin pitää epätarkkuutensa vuoksi suhtautua varauksella (Pfanzelter ym. 2021, 10; Hakkarainen ym. 2022, 119), mutta erityisesti silloin, kun normalisoidaan suhteuttamalla hakutulokset sivumäärään. 1800-luvun painotekniikka rajoitti sanomalehtien sivumäärän neljään, mutta sivukokoja ja palstamääriä kasvatettiin vuosisadan loppua kohti ja niitä saatettiin vaihdella tarvittaessa hyvin joustavasti (Mervola 1995, 97, 112–113; Marjanen ym. 2019, 65–68). Tarkempia tuloksia olisi mahdollista saada suhteuttamalla hakutulokset sivujen sijasta merkki- tai sanamäärään, mutta se ei valitettavasti ole mahdollista Kansalliskirjaston palvelussa. Olen kuitenkin pyrkinyt vahvistamaan tulkintaani ilmiöstä tutkimalla useita siihen liittyviä käsitteitä. Hakutulokset ovat todennäköisesti tutkimuskohteen kannalta relevantteja, koska termit ovat sen tyyppisiä, etteivät ne esimerkiksi esiinny lehdistä toisiin kiertävissä mainoksissa, ilmoituksissa ja virallisissa tiedotuksissa. Lehtiaineistoista digitoinnin yhteydessä automaattisesti tunnistetun tekstin laatuun ovat vaikuttaneet 1800-luvulla yleisesti käytetyn fraktuuran ja alkuperäislehtien huonon painojäljen lisäksi muita syitä, jonka vuoksi tekstintunnistus ei ole täydellistä, ja joka siten heijastuu myös sanahakuihin (Ks. esim. Rantala ym. 2019, 53–67; Hakkarainen ym. 2022, 106–107, 111–112). Toisaalta tutkimani käsitteet eivät ole sellaisia, että lukemalla 1–2 kirjainta väärin, ne tarkoittaisivat jotain toista yleistä sanaa, mikä lisäisi merkittävästi vääriä positiivisia (*false positive*)-tuloksia. Tällainen termi voisi olla vaikkapa nationalismi, joka sekoittuu rationalismiin. (Pfanzelter ym. 2021, 11). Tutkimani aikajänne on suhteellisen lyhyt, mikä tarkoittaa, että sanojen merkitykset ovat todennäköisesti pysyneet kutakuinkin samana. Tein lehtitekstien kiertoa kartoittavassa comhis-tietokannassa hakuja sanoilla kynäsota, sanasota, riitakirjoitus ja *tidningspolemik* aiemmin mainituilla aineisto-, aika- ja kielirajauksilla, ja havaitsin, etteivät käsitteet juurikaan esiintyneet lehdistä toisiin kiertäneissä jutuissa (Vesanto ym. 2022). Frekvenssianalyysi kvantitatiivisena makrotason työkaluna ei ole yksinään tarpeeksi luotettava historian tulkintaan, vaan se kaipaa rinnalleen mikroanalyyysiä eli aineiston lähi-luentaa (Pfanzelter ym. 2021, 24). Artikkelin seuraavat käsittelyluvut pureutuvat tähän.

Toimittajat kommentaattoreina ja opettajina

Sanomalehtiä ei voi tietenkään olla olemassa ilman yleisöä, lukijoita. Lehtien tuli kuvastaa niin sanottua kansan ääntä, mutta niillä oli myös kasvattava ja sivistävä tehtävä. Toisaalta lukijat pitivät lehtiä pystyssä tuottamalla niihin sisältöä, mutta myös tukemalla niitä taloudellisesti tilausmaksuilla.⁵ Sanomalehtien ja lukijoiden suhde toisiinsa oli mutkikas ja hierarkkinen, mutta sitä pidettiin tärkeänä. Tästä kertoo esimerkiksi se, että kun aiheesta järjestettiin 1894 keskustelukokous Helsingin yliopistossa, se herätti paljon polemiikkia sekä itse tilaisuudessa että sen jälkeen.⁶

1800-luvun lopun sanomalehdistössä ei tehty juurikaan eroa kertovien ja kommentoivien juttujen välillä (Salmelin 1967, 49). Toimittajat liittivät mielipiteensä yleisönosastokirjoituksen lisäksi esimerkiksi uutisiin, joissa asioita kommentoitiin moralisoivaan tai ironiseen sävyyn, ja asenteet näkyivät myös otsikkovalinnoissa ja juttujen loppukaneeteissa (Aho 1919, 119–120). Kommentointiaktiivisuuden voidaan yhteiskuntatieteilijä Pentti Salmelinin (1967, 57) mukaan nähdä perustuvan lehtien omaksumaan rooliin yhteiskunnallisen kehityksen edistäjänä ja opastajana, mutta avoin subjektiivisuus oli tiedotusopin tutkijoiden Pertti

Hemánuksen ja Ilkka Tervosen (1980, 64) mukaan myös kilpailuvaltti aikakaudella, jolloin lehdet joutuivat taistelemaan keskenään lukijoista olemassaolonsa puolesta. Suomen suuriruhtinaskunnan lehdistö ei ollut tässä mitenkään erityislaatuinen, vaan toimitukset puutuivat yleisönosastokeskusteluihin reunahuomautuksillaan myös 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkupuolen Isossa-Britanniassa ja Yhdysvalloissa (Pedersen 2004, 132; Roessner 2020, 131–132).

Lukijat olivat tähän tottuneita, mutta esittivät myös vastalauseita.⁷ Joensuulaisessa maakuntalehti *Karjalattaressa* julkaistiin 1895 yleisönosastokirjoitus vastineena lehdessä aiemmin julkaistuun maaseutukirjeeseen. Toimitus oli poistanut yleisönosastokirjoituksesta osan tekstiä ja liittänyt julkaisun oheen oman mielipiteensä käsittelystä aiheesta. Sama nimimerkki kirjoitti tämän jälkeen uuden vastineen, jossa syytti lehteä puolueellisuudesta. Vastineessa myönnettiin, että lehtien oli vaikeaa, ellei jopa mahdotonta tarkistaa maaseutukirjoitusten faktoja, mutta moitittiin, että kun asiasta tietävät kirjoittivat vastineen yleisönosastolle, *Karjalatar* oli varustanut sen omilla huomautuksillaan ja tehnyt heistä ”typerää pilkkaa”. Toimitus kommentoi tähän, että vaikka vastineelle oli armollisesti annettu palstatilaa, asiasta poikkeamisensa vuoksi se ei kaivannut vastausta. Toimitus otti marttyyrin roolin lopettaessaan: ”[S]uomme heille mielellämme sen tyydytyksen, että nyt ovat saaneet haukkua *Karjalattaren* toimituksen oikein pahanpäiväisesti lehden omilla palstoilla.” (Ääniä Korpiselältä. *Karjalatar* 10.1.1895, 3–4.)

Edellä esiteltyt ja muut vastaavat kirjoitukset⁸ kertovat, että toimitukset olivat avoimesti puolueellisia, eivätkä kaihtaneet sekaantua lukijoiden välisiin kiistoihin.⁹ Usein kannat tulivat ilmi jo yleisönosastokirjoituksen esittelytekstissä, joka kertoi lukijoille, mitä kirjoituksesta pitäisi päätellä. Esimerkiksi valtakunnallisen ruotsinmielisen *Nya Pressenin* toimitus kirjoitti erään yleisönosastokirjoituksen alkuun, etteivät halunneet jättää kirjoitusta julkaisematta, mutta moittivat sen objektiivisuuden puutetta (Några ord förbi hr E. G. till den literära publiken i Finland. *Nya Pressen* 12.1.1895, 4). Toinen luonteva paikka kommentoille oli yleisönosastokirjoituksen lopussa (ks. esim. Redaktionen af Sv. Österbotten! *Svenska Österbotten* 5.11.1895, 4). Nykylukijasta ylimieliseltä vaikuttavan käyttäytymisen ja lukijoiden alaspäin puhuttelua selittää aiemman tutkimuksen mukaan suomenkielisen lehdistön kehityshistoria. Viestinnän tutkija Hannu Niemisen (2006, 125) mukaan suomenkielinen lehdistö omi vaikutteet ruotsinkielisestä lehdistöstä 1870-luvulla ja koska suomenkieliseltä yleisöltä puuttui arkikokemusta kuvaava julkinen kirjallisuus, suomenkielinen lehdistö alkoi puhutella lukijoitaan holhoavaan sävyyn. Historioitsija Heikki Kokko (2019, 14–16) on kuitenkin esittänyt, että itse asiassa tällaista kirjallisuutta oli olemassa jossain määrin jo 1850-luvulla sanomalehtien paikalliskirjeiden muodossa. Oman aineistoni valossa voin todeta, että toimittajien ja lehden arvovaltakysymys ja hierarkia lukijoihin nähden kuvastuu sekä suomen- että ruotsinkielisissä lehdissä ja se selittyy vain osittain lehtien kansanvalistustehtävällä.

Miksi lehdet sitten julkaisivat kannanottoja, joista eivät olleet samaa mieltä? Lukijakirjeitä saapui toimituksiin enemmän kuin niitä voitiin julkaista,¹⁰ joten valinnanvaraa oli. Toisaalta julkaisemista voidaan perustella aatteellisilla syillä; lukijoille haluttiin tarjota moniääninen lehti.¹¹ Vaikka lehdissä sallittiin tuotavan esiin erilaisia näkökantoja, ne eivät kuitenkaan olleet varsinaisia kansalaisten sananvapauden airuita. Niillä oli – ja on edelleen – valta valita haluamansa lukijakirjeet julkaistavaksi, eivätkä ne tätä valtaa käyttäessään harjoita sensuuria (Neuvonen 2018, 18–19). Kyseessä oli myös myyntikeino, kun tarjottiin jokaiselle jotakin.

Suurimpana syynä lehdille vastenmielisten mielipidekirjoitusten julkaisemiseen oli kuitenkin laki, joka määräsi, että kirjallisesti loukattu henkilö oli oikeutettu julkaisemaan oikaisu tai vastine painotuotteen jommassakummassa kahdessa seuraavassa numerossa (Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus 1868, 12 §, kohta 10; Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus 1892, 12 §, kohta 11). Lukijat, jotka kokivat kunniansa tulleen loukatuksi, vetosivatkin tähän lähettäessään ärtyneen vastineen ja vaatiessaan, että se julkaistaan ”painolain nojalla”.¹²

Aineiston perusteella lukijat nostivat lehtiä vastaan painokanteita 1800-luvun lopussa enenevässä määrin, aikalaiset puhuivat jopa ilmiöstä.¹³ Kanne nostettiin yleensä toimittajaan vastaan, jonka tehtävänä oli haastattaa yleisönosastokirjoituksen kirjoittaja oikeuteen hänen sijastaan.¹⁴ Aikana, jolloin kunnia oli korostetussa asemassa, ja jolloin sitä puolustettiin useimmiten joko julkisuudessa tai oikeudenkäynnissä (Frevert 2011, 61–62, 87–89; Ollila 1998, 191–193, 204–205; Sorvali 2022a, 65; Wirilander 1974, 70–77), painokanteet kävivät yhä tavanomaisemmiksi.

Vaikka yleisönosastokirjoittajat ilmoittivat usein, etteivät halua heittäytyä kynäsotaan vastapuolen kanssa,¹⁵ toisin kävi, ja toimitukset joutuivat lopettamaan pitkäksi venyneen viestinvaihdon. Lopettamissyiksi esitettiin henkilökohtaisuuksiin meneminen tai muut asiattomuudet, asiasta poikkeaminen, asian loppuun kaluaminen sekä huoli siitä, ettei lukijoita kiinnosta muiden paikkakuntien riidat, ainakaan pitkästi selostettuina.¹⁶ *Wiipurin Sanomien* mukaan keskeyttämisspätös oli ikävä ja sitä harkittiin huolella, koska se saattoi aiheuttaa lukijoiden ja tilaajien menetyksiä (*Sanomalehtiriidat. Wiipurin Sanomat* 6.8.1892, 2).

Tulkitsen, että henkilökohtaisuuksiin menevällä kirjoittelulla tarkoitettiin *ad hominem*-tyyppistä argumentaativirhettä, jossa puututtiin väittelyaiheen kannalta irrelevantteihin vastapuolen ominaisuuksiin (Ylikoski 2004, 162–163). Tällaisen retoriikan tuomitsivat sekä toimitukset että lukijat.¹⁷ Toimittajien puolelta kyse ei ollut pelkästään jalosta aatteesta ja lukijoiden kunnian ja yksityisyyden suojelemisesta, vaan myös toimittajia uhkaava vaara kunnianloukkaussyytteestä ja painokanteesta. Vaikka lehdet vastustivat henkilökohtaisuuksiin menemistä, se ei tuntunut koskevan toimittajien välistä kommunikaatiota. Lehdet hyökäsivät pääkirjoituksissaan ja pakinoissaan välillä voimallisesti toisiaan vastaan (ks. esim. Eräs taudinuudistuskohtaus. *Päivälehti* 15.9.1890, 3), eikä sekään ei ollut tavatonta, että saman lehden toimittajat riitelivät keskenään (Salmelin 1967, 64; Vasenius 1894, 364).

Sanomalehdistöön oli 1880-lukuun mennessä vakiintunut uusi poleeminen juttutyyppe, viikoittain julkaistava pakina, jossa toimitukset pystyivät ilmaisemaan mielipiteitään – erästä toimittajaa lainaten ”haukkumisia” – vapaammin ja ärhäkämmin kuin pääkirjoituksissa (Aho 1919, 122; Tikkanen 1930, 149; Laatokka: 1881–1931, 49; Leino-Kaukiainen 1988, 591–593; Pietilä 2008, 594–603). Sanomalehtien kärkeväkieliset pakinoitsijanimimerkit, kuten *Uuden Suomettaren* Matti ja *Päivälehd*en Tuomas vastaanottivat ärtyneitä vastineita paitsi toisiltaan, myös lukijoilta.¹⁸ Matti-nimimerkillä kirjoitti muun muassa Antti Almberg ja Tuomaksena Santeri Ingman, 1890-luvun alussa toisinaan myös Juhani Aho (Rytkönen 1946, 284; Leino-Kaukiainen 1988, 592). Toimittajina he pystyivät vastaamaan vastineisiin välittömästi ja antamaan asiaan viimeisen, usein nasevan ja sapekkeaan sanansa.¹⁹ Tuomas esimerkiksi arvosteli pakinassaan erästä julkisuuden henkilöä luennon peruuttamisesta, ja kun tämä sitten oikoi yleisönosastovastineessaan väärinkäsitystä – hänen ei pitänyt alun perinkään luennoida – Tuomas kutsui häntä tuon kirjoituksen alla marttyyriksi ja harmitteli, että oli katkeroitannut kirjoittajan.²⁰ Tuomas ei kertonut syyttämänsä henkilön nimeä pakinassaan, mutta nimikir-

jaimet J. R. D. viittaavat professori J. R. Danielsoniin, vanhasuomalaiseen historiantutkijaan, joka edusti *Päivälehdelle* vääränlaista politiikkaa. Toisessa tapauksessa Tuomas oli myötäilyt yleisönosastokirjoituksia, joissa oli moitittu satakuntalaisnaisten liikajuomista ja tämä kirjoitti yleisönosastovastineen hänelle. Tuomas kuittasi sen toteamalla, että tällaiset asiat pitää tuoda julkisuuteen, mutta ne ovat toisaalta niin vähäpätöisiä, ettei jaksakaan käydä pitempään väittelyyn niistä.²¹

Toimitukset olivat vastuussa lehden sisällöstä ja tämä loi painetta, kun sisällöt tuottivat suureksi osaksi toimituksen ulkopuoliset tahot. Lehdet pyrkivät välttämään riitelyä ja oikeusjuttuja editoimalla ja karsimalla poleemisia yleisönosastokirjoituksia.²² Laki vaati, että lehdellä oli tiedossa kaikkien siihen kirjoittaneiden henkilöiden nimet, joten myös yleisönosastokirjoittajia vaadittiin ilmoittamaan nimensä toimitukselle, vaikka olisivatkin esiintyneet julkisuudessa anonyyminä tai pseudonyyminä (Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus 1868). Toimittajien työn tukaluus kuvastuu monesta kirjoituksesta – he joutuivat oikeudenkäyntien pelossa ja tilaajien miellyttämisen vuoksi tasapainoilemaan hankalissa ristiriitatilanteissa.²³ Ongelma ei ollut uusi, vaan toimittajat kyseenalaistivat jo 1886 sanomalehtimiesten kokouksessa, pitkö lehtien todellakin julkaista ihan mikä tahansa vastine lain nojalla, vaikka se olisi ollut täynnä loukkauksia (Munck 2016, 107). *Wiipurin Sanomat* moitti oikaisujen vaatijoita siitä, että nämä purkivat kiukkuaan toimittajia ja juttujen lähettäjiä kohtaan, sen sijaan, että olisivat tyytyneet vain korjaamaan faktat (Säädyllisempää kieltä sanomalehtikiistoissakin. *Wiipurin Sanomat* 26.10.1893, 1–2). Tuskastuminen kuvastui myös *Hämeen Sanomien* 1891 julkaistussa pääkirjoituksessa, jossa todettiin, että lukijoilla vaikutti olevan sanomalehtiin nähden ainoastaan oikeuksia, ei mitään velvollisuuksia. Yleisö ei osannut arvostaa toimittajien rankkaa työtä ja arvosteli kohtuuttomasti lehden sisältöä omien mieltymystensä mukaisesti. (Eikö sanomalehdilläkin saa olla vaatimuksia yleisöltänsä? *Hämeen Sanomat* 23.10.1891, 1.)

Wiipurin Sanomien pääkirjoituksessa 1897 kritisoitiin, että sanomalehti kantoi ensisijaisen vastuun nimettömissä kirjoituksissa esitetyistä loukkauksista ja sopimattomuuksista. Toimittajien oli vaikeaa tietää, mikä kirjoituksissa oli totta, mikä valetta ja mikä liioittelua. Kirjoittaja maalasi toimittajien työstä masentavan kuvan, jossa syytöksiä satoi joka suunnalta, mutta toimituksen tuli pysyä tyynenä ja kärsivällisenä. Toimituksia suorastaan vaadittiin julkaisemaan henkilökohtaisuuksiin meneviä kirjoituksia, koska jos niitä ei julkaissut tai jos niitä muokkasi, syytettiin ”puolueellisuudesta, hännystelemisestä, pelkuruudesta ja vieläpä itsekkäitten tarkoitusten ajamisestakin”. Lehtien julkaisupolitiikka ei yksinkertaisesti voinut miellyttää kaikkia. Kirjoituksessa vaadittiin, että lehdet julkaisisivat kirjoituksia jatkossa ainoastaan nimellä varustettuina, koska se lisäisi kirjoittajissa vastuullisuuden tunnetta ja nostaisi julkisen sanan arvoa. (Enemmän vastuunalaisuutta. *Wiipurin Sanomat* 26.11.1897, 1–2.) 1890-luvun yleisönosastoilla ainoastaan noin kolmasosa kertoi oman nimensä, muut esiintyivät anonyyminä tai pseudonyyminä (Sorvali 2019). Kirjoittajien nimettömyyden puolesta ja vastaan esitettiin eri näkökantoja, mutta moni katsoi sen jonkinlaiseksi kansalaisoikeudeksi, keinona osallistua keskusteluun näennäisesti tasavertaisena, sosiaaliseen taustaan katsomatta (ks. esim. Sanomalehdistön suhde yleisöön. *Uusi Suometar* 23.8.1894, 2; Vasenius 1894, 369).

1800-luvun lopun sanomalehtimediaalla oli paljon valtaa lukijoiden tunteiden välittämisessä, mutta ne tuottivat tunteita itsekkin. Karin Wahl-Jorgensenin (2019, 90–94) mukaan

välitetty viha on performatiivista, journalististen kertomusten kautta diskursiivisesti konstruotua ja yleensä myös kollektiivista ja poliittista. Hänen mukaansa välitetty viha nähdään välittäjän intresseistä riippuen joko rakentavana ja oikeutettuna tai tuhoavana ja turhana, ja siten välitetty viha on myös poliittista. Vaikka painolaki, sensuuri ja toimittajien julkinen arvostelu hillitsivät vallankäyttöä, valta näkyi kuitenkin siinä, millaista narratiivia lehdet loivat, miten ne kommentoivat yleisönosastokirjoituksia eli antoivat asioiden ja tunteiden tulkintaohjeita sekä siinä, miten ne neuvoivat lukijoita kirjoittamaan. Valta ja välitettyjen tunteiden poliittisuus ilmeni siinä, kenen ärtymyksen tunteita paheksuttiin ja ivattiin, ja kenen tunteet otettiin vakavasti. Valtaa siis oli, mutta oliko vastuuta?

Median ymmärrys ja vastuu riitakirjoittelusta

Useat toimittajat ilmaisivat huolensa siitä, että keskustelukuluttuuri oli muuttunut negatiivisemmaksi. Esimerkiksi *Suomalainen*-sanomalehden pääkirjoituksessa 1896 moitittiin lisäantotyviä ”n.s. sanomalehtiriitoja”, joilla tarkoitettiin lehtien keskinäistä riitelyä, mutta myös lukijoiden riitelyä keskenään (Sanomalehtien vaikutuksesta. *Suomalainen* 10.2.1896, 1). Myös *Pohjalainen*-sanomalehden päätoimittaja Ossian Ansas manasi, että ”jankutettiin vanhoja ja keinotekoisia riita-aineita” uusien puutteessa ja uhrattiin palstakaupalla tilaa katkerille pistopuheille (Yhteistyöhön yhteisvoimin! *Pohjalainen* 23.2.1895, 2). Vaikka kielitaistelu alkoi hiljetä 1880-luvulla, fennomaanien jakaantuminen ja sisäinen valtataistelu aiheuttivat paljon polemiikkia 1880-luvulta lähtien (Landgren 1988, 310–312, 334–338; Paaskoski 2002, 45–52).²⁴ Myös ruotsinmieliset ja liberaalit kiistelivät keskenään 1880-luvun puolivälin paikkeilla *Nya Pressenin* ja *Helsingfors Dagblad*in johdolla (Landgren 1988, 352–357). *Hufvudstadsbladet* kritisoi 1890-luvulla ”puoluekiikhoisten” puheiden aiheuttamaa vihaa, jonka jälkeen aiheeseen ottivat kantaa myös *Nya Pressen* ja *Vasa Tidning*.²⁵

Riitakirjoitusilmiö olisikin helpointa selittää kielipoliittisena kiistelynä, ”puoluekiikkona” (ruotsiksi *partihat*), johon Tapio Bergholmkin viittasi, mutta sen tausta on kuitenkin monisyisempi ja laajempi. Juhani Aho antaa tähän hienovaraisen viitteen muistellessaan toimittajan uraansa. Kun hän työskenteli *Uudessa Suomettaressa* 1880-luvun alkupuolella ei ollut vielä asioita, jotka olisivat jakaneet lukijakunnan, mutta 1880-luvun lopulla tällaisia kysymyksiä alkoi ilmaantua, ja ne vaikeuttivat toimittajien työtä huomattavasti. Kiistakapuloista hän mainitsi esimerkkinä ehtoollispakon poistamisen ja siviiliavioliitot (Aho 1919, 127). Historioitsija Jyrki Paaskosken (2002, 76–77) mukaan fennomaanit jakaantuivat aatteellisten ja maailmankatsomuksellisten asioiden vuoksi, mutta myös Ahon mainitseman seikan takia; erimielisyydestä yksittäisistä asioista.

Yksittäisistä asioista kiistelemineen ei rajautunut ainoastaan fennomaaneihin, vaan koko lehdistöön: lehdiillä tuli uuden mielipidevaikuttajaroolinsa vuoksi olla kanta asiasta kuin asiasta. Juhani Aho (vuoteen 1907 Brofeldt) kommentoi tätä 1885 kirjeessään Juho Reijoselle:

[...] sanomalehdellä täytyy nykyään jo meidänkin maassamme olla jonkunlainen kanta muisakin kuin kieli kysymyksessä. On naiskysymys, on raittiuskysymys ja kaikellaisia muitakin. Ja näistäkin on publisisti usein pakoitettu ajatuksensa lausumaan. (Brofeldt Reijoselle 14.11.1885.)

Lehtien kantaottavuutta kuvasti, että niillä oli omat ohjelmat, aivan kuten puolueilla.²⁶ Tämä näkyi useissa tilausilmoituksissa, joissa lehdet kertoivat käsittelevänsä seuraavan vuoden aikana monenlaisia yhteiskunnallisia kysymyksiä ja ajavansa edistyksen asiaa.²⁷ Myös ärtyneiden yleisönosastokirjoitusten aihepiiri oli laaja ja lähestulkoon mistä vain saatettiin riidellä, tosin usein taustalla oli henkilökohtaisen tai kollektiivisen kunnian loukkaus (Sorvali 2019; 2022a, 63–65).

Myös monet lukijat panivat merkille keskustelukulttuurin muutoksen, ja toivoivat pitkien riitojen välttämistä tai kokonaan niistä pidättäytymistä.²⁸ Eräs yleisönosastokirjoittaja kirjoitti: ”ihailen tuota vanhaa siivoa entisaikaa, jolloin ei ollut noita riivatuita sanomalehtiriitoja, joista nyt saapi syrjäinenkin ristiä ja kiusaa.” Hänen mukaansa ennenkin oli ollut epäkohtia ja eri näkökantoja, mutta silloin ei riideltä ja herjattu toisia, vaan osattiin selvittää asiat keskustelemalla.²⁹ Entisaikojen paremmuuteen voidaan suhtautua varauksella, mutta frekvenssihaut ja sanomalehdissä julkaistut kannanotot kertovat, että keskustelukulttuuri oli muuttunut joiltain osin.

Wiipurin Sanomien lukijakirjeessä kritisoitiin pitkiksi venyviä kaksintaisteluja, joissa sanansutkaukukset ja soimaukset veivät tilan itse asialta ja jotka johtivat siihen, että väittelijöistä tuli keskenään vihamiehiä. Tällaiset riidat herättivät kirjoittajan mukaan lukijoissa väsymystä, inhoa ja suuttumusta, joka kohdistui ensisijaisesti toimittajiin. (Sanomalehtiriidat. *Wiipurin Sanomat* 6.8.1892, 2.) On kuvaavaa, että lukijakirje sai yleisönosastolle vastineen, jossa kritisoitiin kaksintaistelu-sanan käyttämistä tässä yhteydessä, koska ihmisillä oli useita erilaisia kantoja yhteisistä asioista, eikä kyseessä ollut vain kahden ihmisen välinen yksityinen asia. Kirjoittajan mukaan varsinkin maaseudulla lukijoita kiinnostivat erityisesti lukijakirjeet, vaikka ne olisivatkin olleet riitakirjoituksia. (Wiip. San. toimitukselle. *Wiipurin Sanomat* 17.8.1892, 3.) Lehtien lukijat muodostivat heterogeenisen joukon, aivan kuten nykyäänkin. Siinä missä toinen nauttii tai pitää kiinnostavana riitelyn seuraamista, toinen pitää sitä vastenmielisenä. Yleisönosastokirjoituksessa viitattiin myös suuttumuksen oikeutukseen: kollektiivinen suuttumus yhteisistä asioista oli oikeutettua, siinä missä henkilökohtainen suuttumus yksityisistä asioista ei ollut.

Toimitukset eivät halunneet suoralta kädeltä hylätä kiistakirjoituksia, vaikka myönsivätkin, etteivät pitkälliset riitakirjoitukset kiinnostaneet lukijoita, alensivat lehdistön arvoa ja synnyttivät mielenkiikkaa, mutta joskus lehdet olivat joko painokanneuhan vuoksi tai periaatteellista syistä ”pakoitettut vähän kynäsotaa alkamaan”, kuten *Turun Lehti* asian ilmaisi.³⁰ *Uuden Suomettaren* toimittaja Niilo Liakka sitä paitsi tähdensi, että törkeimmät polemiikit aiheuttivat lukijat, eivät toimittajat (Sanomalehdistön suhde yleisöön. *Uusi Suometar* 23.8.1894, 2).

Jotkut lehdet puolustivat riitakirjoittelua vetoamalla aiempiin auktoriteetteihin, kuten kirjallisuuskriitikko Fredrik Cygnaeuksen, joka näki kiistat osana arkipäivää sekä filosofi ja toimittaja J. V. Snellmaniin, joka piti polemiikkeja välttämättöminä sanomalehdille (Katsahdus muihin sanomalehtiin. *Aura* 3.2.1893, 1; Kirje Helsingistä. *Päivälehti* 29.7.1894, 2). Snellmanin mukaan riitoja välttelemällä aiheiden piiri kutistui ja sanomalehden yleisö kaikkosi. Kuitenkin myös hän piti tärkeänä asiassa pysymistä (J. V. Snellman: Om tidningspolemik. *Saima* 10.10.1844, 2–3).

Päivälehdien Tuomas kehottikin: ”Riidelkää, ja riidelkää ahkeraan; vaan pysykää asioissa! Se on minun neuvoni sanomalehdille; sanokoot nuo rauhalliset kansalaiset mitä tahansa.”

(Kirje Helsingistä. *Päivälehti* 29.7.1894, 2.) *Wiipurin Sanomien* ja *Keski-Suomen* mukaan väittelyn kautta voitiin kehittää yhteiskuntaa: kun asiat puitiin perinpohjaisesti läpi, vaikka sitten riitelemällä, ne selvenivät ja edistyivät. (Sanomalehtiriidat. *Wiipurin Sanomat* 6.8.1892, 2; Kirje Jyväskylästä II. *Keski-Suomi* 31.7.1894, 2). Nämä näkökannat saivat pohtimaan riitelyn silloisia konnotaatioita: oliko pikemminkin kyse väittelystä kuin negatiivisesta sanailusta, kuten se nykyään tunnetaan. Aikakauden sana- ja synonyymikirjat eivät tarjonneet tähän lisätietoa, mutta tarkastelemalla kirjoituksia omassa kontekstissaan, tulkitsin, että riitelyllä ymmärrettiin 1890-luvulla melko samaa kuin nykypäivänä. Innostuksen ja vihan, edistyksen ja riitelyn dikotomiat tulevat esille näissäkin esimerkeissä.

Juhani Aho kuvasi *Uuden Suomettaren* päätoimittajaa Viktor Löfgreniä seuraavasti tämän ollessa ”hyvällä polemiikituulella”:

Hän ei purrut partaansa, ei kiroillut, ei liikahdellut hermostuneesti tuolillaan, vaan veteli tyytyväisen näköisenä viiksiään, tuon tuostakin hymähtäen ja purskahtaen välistä lyhyeen nauruunkin. Eikä hän malttanut pidättäytyä, jo luki meillekin, mitä oli kirjoittanut. Ne olivat lyhyitä, ivallisia pätkiä, niissä oli sellaisia sanoja kuin ”moinen vastustaja”, ”mutta rehellistä menettelyä emme tosin ole tottuneetkaan siltä taholta odottamaan”, ”taas uusi todistus liberaalisen puolueen kuuluisasta liberaalisuudesta”, ”Qvod erat demonstrandum” y. m. s. (Aho 1919, 114.)

Ahon mukaan kaikki pitivät Löfgrenin sukkelistista teksteistä, myös maakuntalehtien toimittajat, jotka kopioivat *Uuden Suomettaren* tyylin: ”Kaikki se, mikä meidän toimistosta kajahti maaseudulle, tuli sieltä monisteltuna takaisin. ’Samat sanat, vaikka vähän kovemmin’ saatiin lukea kaikissa maaseutulehdissä.” (Emt., 114.) Myös *Uuden Suomettaren* paki-noitsija Matti, tuo ”laajasuinen, leveän leikillinen kynäniekka” pilkkasi purevasti vastustajiaan, mikä oli Ahon mukaan lukijoista ”hauskaa ottelua” (emt., 122; Sanomalehtimiehen muistelmia. V. *Päivälehti* 25.11.1893, 3).³¹

Hyväntuulinen Löfgren veistelemässä nokkelia sutkauksia saa pohtimaan, oliko toimittajien keskinäinen riitakirjoittelu osittain lavastettua, sanomalehtien vihteellistämistä ja lukijoiden kosiskelua. Tällaisesta on merkkejä esimerkiksi Ranskan 1800-luvun lopun lehdistöstä, jossa tosin kaikki tiesivät polemiikkien olevan keksittyjä (Zeldin 1993, 504–506). Omassa aineistossani ei esitetty väitteitä kiistakirjoitusten epäaitoudesta tai liioittelusta. Se ei kuitenkaan estä tulkintaa, että sanomalehdet mieluusti julkaisivat polemiikkeja myös viihdemielessä – ne houkuttelivat lukijoita, varsinkin ollessaan huumoriin verhottuja.

Silloin kun lehdet esiintyivät riitakirjoittelun vastustajina, ne vetosivat kansansivistystehäväänsä. Jyväskyläläisen *Suomalaisen* mukaan sanomalehdet vaikuttivat lukijoiden elämään ”tuntuvasti, hiljalleen ja huomaamatta”, ja koska suurin osa ihmisistä nähtiin itsenäiseen ajatteluun kykenemättöminä, he olivat erityisen alttiita lehden ajatusmaailmalle. Vaikutus korostui, jos luettiin vain yhtä lehteä. *Suomalaisessa* todettiin lisäksi, että moni toimittaja ei ymmärtänyt vastuuta, joka sanomalehtiä ”kansan opettajana ja kasvattajana” velvoitti, ja päätyi julkaisemaan pilkka- ja riitakirjoituksia. (Sanomalehtien vaikutuksesta. *Suomalainen* 10.2.1896, 1.) Myös *Suomi*-lehdessä, *Tampereen Uutisissa* ja *Wiipurin Sanomissa* todettiin, että epäsäädyllinen, herjaava ja kielenkäytöltään sopimaton sanomalehtikiistely kasvatti ”ymmärtämättömän” ja arvostelukyvyttömän kansan riidanhalua, jolle lehtien olisi tullut tarjota valistusta ja sivistystä.³²

Lukijoiden arvostelukykyyn ei luotettu, vaan oletettiin, että kansa imi lehdistä kaikki vaikutteet itseensä. Väite ei ollut täysin vailla totuus pohjaa, varsinkaan kouluttamattomien maaseudun ihmisten keskuudessa, mutta voidaan kuitenkin spekuloida, oliko se joltain osin liioiteltua ja kansan sivistyksen ja älykkyuden väheksymistä. Esimerkiksi kirjallisuuskriitikko Valfrid Vasenius totesi 1894 (364–365), että ihmiset olivat oppineet arvioimaan lehtiä kriittisesti, vaikkakin myönsi, että lähdekritiikkiä tarvittiin vielä lisää. *Wiipuri*-lehden mukaan sanomalehtien tuli opettaa lukijoille, miten kiistellään asiallisesti menemättä henkilökoh-taisuuksiin, mutta valitettavasti tähän ei voinut antaa mitään yksityiskohtaisia ohjeita (Poskeisen pakinoita. *Wiipuri* 26.4.1896, 3).

Jotkut toimittajat pitivät riitelyä erityisen vaarallisena silloin, kun olisi tullut varautua ulkopuoliseen uhkaan. Tällainen tilanne oli esimerkiksi 1891, kun *Nya Pressen* ja *Uusi Suometar* ottelivat keskenään samaan aikaan kun Venäjä kiristi otettaan Suomesta. Päätoimittaja Eero Erkko päätti pitää *Päivälehd*en erillään kinasteluista ja kommentoi turhautuneena Juhani Aholle:

Menepäs siinä puhumaan järkeä, niin saat kuulla ken olet. Ainoa, minkä voit tehdä, on että antaa asianomaisten haukkua toisiaan niin paljon kuin ennättävät, eikä – hiisku sanaakaan. Syökööt toisensa. (Zetterberg 2001, 197.)

Myös *Tampereen Uutiset* peräänkuulutti sovinnollisuutta vuoden 1895 tilausilmoituksessaan, koska ”omituinen valtiollinen asemamme” vaati kansaa pysymään yhtenä ja lehti ei sen vuoksi tahtonut ”kiihoittaa kansan eri luokkia toinen toisiaan vastaan voimain hajaanuttamiseksi” (*Tampereen Uutiset* 1.1.1895, 1).

Suomalaisen mukaan lehtien ei tullut halveksia toisiaan, vaikka niiden näkemykset erosivat toisistaan, vaan yrittää ymmärtää toistensa kantoja. Empatiasta huolimatta toisten mielipiteitä ei kuitenkaan tarvinnut hyväksyä ja niitä saattoi tai jopa piti vastustaa. (Sanomalehtien vaikutuksesta. *Suomalainen* 10.2.1896, 1.) Myös *Wiipurissa* peräänkuulutettiin hienotunteisuutta, totuudessa pysymistä sekä ”enemmän ystävällisyyttä, suloisuutta, kohteliaisuutta ja rakkautta sanakiistoissakin” (Poskeisen pakinoita. *Wiipuri* 26.4.1896, 3).

Käkisalmelaisen *Wuoksi*-sanomalehden avustaja, liikemies Juho Lallukka pohti 1890 miksi sanomalehdet olivat niin suvaitsemattomia toisiaan kohtaan, vaikka kaikilla oli sama päämäärä eli isänmaan edistys (Sana aikansa. *Wuoksi* 4.1.1890, 2). Kirjoituksessa tuli jälleen esiin Bergholmin dikotomiat eli aikakauden vastavoimat: innostus ja viha, edistys ja riita. *Wuoksen* seuraavassa pääkirjoituksessa todettiin, että sanomalehdillä oli vastuu ja velvollisuus ottaa esille epäkohdat ja vastustaa niitä, mutta ongelmana oli, että aina löytyi joku, joka loukkaantui pienimmästäkin huomautuksesta ja alkoi huutamaan ”sortoa ja vääryyttä” tai väittämään, että lukijoita yllytettiin vihaan (Kipeitä kohtia. *Wuoksi* 11.1.1890, 1–2). *Wiipurin Sanomissa* 1896 julkaistussa kirjoituksessa otettiin myös esille kielipolitiikka ja ihmeteltiin miten samaa asiaa ajavat – tässä tapauksessa fennomaanit – sortuivat niin usein ”säädöttömiin kiukunpurkauksiin” ja toisen osapuolen syyttelyyn sen sijaan, että olisivat ottaneet selkoa asioista (Säädylisempää kieltä sanomalehtikiistoissakin. *Wiipurin Sanomat* 26.10.1893, 1–2).

1800-luvun lopun sanomalehtijulkisuutta tarkastelemalla havaitaan, että yhteiskunnassa oli vastakkain monia eri tahoja, jotka kiistelivät sisäisesti ja ulkoisesti. Ärtäneistä yleisön-

osastokirjoituksista voidaan hahmottaa muun muassa seuraavat taistelurintamat: sosiaaliset erot, kieli- ja puoluepolitiikka, sivistys- ja raittiusasiat sekä kirkkoon ja uskontoon liittyvät asiat (Sorvali 2019). Sanomalehdet toivat oman mausteensa riitasoppaan, kun ne lietsosivat vastakkainasettelua ja kärjistynyttä kielenkäyttöä julkaisemalla ärtymystä tiukkuvia lehtijuttuja ja kiistelivät myös ahkerasti keskenään edellä mainituista asioista, mutta erityisesti politiikasta, tunnustihan suurin osa lehdistä jotain puoluekantaa.³³ Samaan aikaan ne kilpailivat rajusti lukijoista, mikä näkyi eritoten saman paikkakunnan maakuntalehdissä vastustajalehden parjaamisena. Esimerkiksi 1890-luvulla Oulussa vastakkain olivat *Kaiku*, *Louhi* ja *Oulun Ilmoituslehti*, Viipurissa *Wiipurin Sanomat* ja *Wiipuri*, Mikkelissä *Mikkelin Sanomat* ja *Mikkeli*, Turussa *Aura* ja *Turun Lehti* sekä Jyväskylässä *Suomalainen* ja *Keski-Suomi*.³⁴ Tavoitteena oli erottautua kilpailijalehdestä ja saada lukija pitäytymään nykyisessä äänenkannattajassa. Jyrkkään vastakkainasetteluun kuului – ja kuuluu edelleen – ajatus ”heistä” ja ”meistä”.

1800-luvun loppupuoliskon aateliston ja porvariston välistä vastakkainasettelua tutkineen historioitsija Marja Vuorisen mukaan sanomalehdillä oli selkeästi valtaa yhteiskunnallisissa muutoksissa, mutta se oli valtaa ilman vastuuta. Tästä oli yhtenä esimerkkinä hänen mukaansa se, etteivät toimittajat joutuneet moraaliseen tai juridiseen vastuuseen ilmiöistä, joita tulivat tukeneeksi. (Vuorinen 2010, 199.) Riitakirjoitusilmiö ei kuitenkaan istu tähän muottiin. Kuten toin jo esiin, lehdet ymmärsivät moraalisen vastuunsa kansansivistäjänä ja -kasvattajina, epäkohtien julkituojana sekä aikakauden sovinnollisuutta ja yhtenäisyyttä vaativassa tilanteessa Venäjän puristuksessa. Myös lukijat tunnustivat lehtien vastuun, kuten eräs *Wiipurin Sanomien* lukija toi ilmi luonnehtiessaan sanomalehtiä: ”paperille painettu viisauden ja tyhmyyden, totuuden ja valheen, kiukun ja ’puffin’ huutorvi, vaan ei läheskään niin vapaa edesvastauksesta kuin tavallinen juoruakka.” (Henkistä kilpailua. *Wiipurin Sanomat* 17.12.1892, 3.) Sanomalehdet toimittajineen olivat lisäksi alttiita julkiselle arvostelulle ja siten vastuuttamiselle. Yleisö vaikutti olleen valpas kommentoimaan lehden sisältöä ja soitteli äreänä toimitukseen, jos se ei miellyttänyt (Sanomalehdistön suhde yleisöön. *Uusi Suometar* 23.8.1894, 2). Anonyymejä uhkauskirjeitä ja vihapostia ei lehdille ilmeisesti kuitenkaan lähetetty, kuten ulkomailla (Några ord om anonymiteten. *Norra Posten* 11.3.1893, 1–2). Myös oikeuteen joutumisen uhka rajoitti lehtien epäeettistä toimintaa – toistuvat painokannejutut saattoivat jopa syöstä lehden taloudelliseen varakkoon (Painojuttujen aikana, *Uusi Savo* 10.12.1891, 2). Tämä lainsäädännön kautta lehdille tullut vastuu sitoutti historioitsija Pirjo Munckin (2016, 86–87) mukaan toimittajat lehteen ja sen työyhteisöön.

Wiipurin Sanomien pääkirjoituksessa 1893 pohdittiin, miten sanomalehtijulkisuus erosi elämisestä sivistyneiden ihmisten parissa, missä vastustajia kohdeltiin arvokkaasti. Miksi se ei onnistunut lehdissä? (Säädyllisempää kieltä sanomalehtikiistoissakin. *Wiipurin Sanomat* 26.10.1893, 1–2.) Kirjoittaja ei vastannut kysymykseen, mutta taustalla vaikuttivat kirjoituskonventiot, keskusteluvälineen luonne ja aikakauden tunnenormit. Toimittaja Oskar Relanderin (1893, 41–43) mukaan sanomalehtiväittelyjen perimmäisenä ongelmana oli, että teksti kommunikointimuotona altisti väärinymmärryksille. Lisäksi vastapuolen tekstiin takerruttiin pahantahtoisesti, irrotettiin siitä yksittäisiä lauseita tai sanoja, ja annettiin tekstille täysin uusi, negatiivinen merkitys. Pahantahtoista toimintaa tai ei, tunteiden välittäminen ei ollut pelkästään seurausta siitä, että joku tunsii jotain, vaan se oli myös

tavoitteellista, sillä pyrittiin saamaan lukijat tuntemaan jotain. Lisäksi tunteiden ilmaisu oli vapaampaa, kun vastapuolen kanssa ei tarvinnut olla kasvokkain ja ottaa hänen reaktioitaan ja tunteitaan huomioon.

Toimittajilta vaikutti puuttuvan yhteenkuuluvuuden, solidaarisuuden ja keskinäisen arvostuksen tunteita. Juhani Aho kertoi, ettei ollut nähnyt toimittajien antavan juuri koskaan henkilökohtaista tunnustusta kollegoilleen, vaikka he olisivat edustaneet samaa politiikkaa. Se ei vaan kuulunut tapoihin. (Aho 1919, 118.) Ei ole ihme, että tällaisessa ilmapiirissä vastapuolta saatettiin kohdella niinkin kovasanaisesti lehtien palstoilla. 1800-luvun lopun toimitukset olivat pieniä, suurimmassa osassa oli ainoastaan yksi tai muutama toimittaja, ja siitä syystä lehtien väliset suhteet olivatkin pitkälti toimittajien välisiä henkilökohtaisia suhteita (Leino-Kaukiainen 1988, 476, 572). Toimittajien sosiaaliset taustat vaihtelivat kaupunkien yläluokkaisista korkeakoulutetuista maaseudun kansakouluopettajiin (emt., 570–572, 576; Munck 2016, 77–81), mutta myös ikä erotti. Jyrki Paaskosken (2002, 77) mukaan fennomaanien sisäiset ristiriidat kärjistyivät muun muassa siksi, että puolueen vanhemmat jäsenet vähätelivät nuorempia, eivätkä ottaneet heitä tosissaan. Eräs ratkaisu toimittajien välisiin kiistoihin oli yhteistyön lisääminen.

Toimittajat olivat ryhtyneet ammatilliseen yhteistyöhön jo 1870-luvulta lähtien, mutta esimerkiksi 1886 pidetty yleinen sanomalehtimiesten kokous ei ollut erityisen onnistunut yhteishengen nostattamisen kannalta ja päättyi riiteltyyn (Munck 2016, 93, 100, 105–108). Sen sijaan 1896 pidettyä kolmatta yleistä sanomalehtimiesten kokousta, johon osallistui melkein puolet kaikista vakinaisista toimittajista, pidettiin malliesimerkkinä toimittajien keskinäisestä tutustumisesta ja lähentymisestä (Muutamia mietteitä sanomalehtimieskokouksen johdosta. *Turun Lehti* 11.4.1896, 1; Munck 2016, 111). Eero Erkkö kiitteli, että vaikka lehdet olivat alituisesti sotajalalla keskenään, toimittajat pystyivät keskustelemaan kokouksessa sovinnollisesti, olemaan asioista yhtä mieltä sekä ajamaan yhdessä yhteisiä etuja (Sanomalehtimieskokous. *Päivälehti* 29B.5.1898, 2). *Wiipurin Sanomien* päätoimittaja J. A. Lyly (1899, 6) puolestaan ylisti kokousta ”puoluekiihkon” tasaantumisen ja siitä, että sovinnon myötä lehdet pystyivät yhteistyöhön Venäjän uhatessa. Seuraavassa, vuonna 1898 pidetyssä sanomalehtimiesten kokouksessa jatkettiin samalla linjalla: pyrittiin keskustelemaan hyvässä hengessä ja tutustumaan kollegoihin myös vapaa-ajalla (Yleinen Suomen sanomalehtimieskokous Helsingissä. *Päivälehti* 1.6.1898, 2). Yhteistyön lisäämisellä saattoi oikeasti olla vaikutusta, koska riitakirjoitusilmioon liittyvien käsitteiden käyttö väheni merkittävästi vuosina 1897–99. Heti 1900-luvun alussa lehdet ajautuivat kuitenkin taas kiistoihin poliittisten erimielisyyksien ja kantojen jyrkentymisen vuoksi (Munck 2016, 118–122, 135).

Palataan vielä Wahl-Jorgensenin ajatukseen välitetyistä, diskursiivisesti rakennetuista, poliittisista ja kollektiivisista tunteista. Sanomalehdet eivät olleet staattisia tietoa välittäviä säiliöitä, vaan kuten media yleensä, ne loivat ja muokkasivat käsityksiä (Plamper 2015, 285; ks. myös Scheer 2012, 210). Sanomalehtien välittämät tunteet ja narratiivit olivat keskenään ristiriitaisia, yksi puhui ”riivatun sanomalehtiriidoista”, toinen kehotti: ”riidelkää ahkeraan!” Innostus ja viha vuorottelivat, mutta riitakirjoittelun vastustaminen tai kannattaminen näytti kummallakin osapuolella liittyvän epäkohtien julkituomiseen, yhteiskunnan edistykseen eteen työskentelyyn – tai näin he ainakin itse asian ilmaisivat. Peitellympi ja aikaisten paheksuma motiivi oli myös henkilökohtaisten kaunoja ja kiistojen julkisuuteen tuominen yhteiskunnan vääryyksiä varjolla.

Edistyshaluinen, riitaisa keskustelukulttuuri

1800-luvun lopun edistyshaluisessa, mutta riitaisassa keskustelukulttuurissa korostuivat kaksi tunnetta, innostus ja viha. Sanomalehdet toimivat riitaisan ja ärtyisän keskustelun areenana, tiedon ja tunteiden säilöjinä, välittäjinä ja rakentajina.

Riitakirjoitusilmiöön johtivat muun muassa lehdistön ottama uusi rooli mielipidevaikuttajana ja kiistelyaiheiden pirstaloituminen muutamista isoista periaatteellisista asioista kymmeneen yksittäisiin kysymyksiin, joista aiheutuneet ristiriidat koettelivat yhteisöjä sisältä ja ulkoa. Sekä toimittajien että kansalaisten odotettiin ottavan kantaa asiaan kuin asiaan. Kiisteltävien asioiden sekä keskustelijoiden taustojen iso kirjo vaikutti kireän ilma- piirin syntyyn, mutta siihen vaikutti myös lehdistä omaksuttu poleeminen tyyli ilmaista mielipiteitä.

Vaikka monet kertoivat, etteivät pitäneet pitkistä riitakirjoituksista, saati henkilökohtaisuuksiin menevistä syytelyistä, useita silti kiinnostivat tällaiset kynäottelut sekä kirjoittajan että lukijan roolissa. Toimittajat ymmärsivät riitakirjoittelun varjopuolet, mutta myös puolustivat sitä epäkohtien julkituomisen ja yhteiskunnan kehittämisen vuoksi.

Lehdillä oli valtaa riitakirjoitusten valikoinnissa ja moderoinnissa, mutta toisaalta niitä sitoi vastuu, joka tuli moraalien, lainsäädännön, talouden ja julkisen arvostelun alaiseksi joutumisen kautta. Toimittajan ammatti oli 1800-luvun lopussa vielä kehittymässä, ja työ oli usein raskasta ja kiittämätöntä tasapainoilua vallan ja vastuun välillä. Toisaalta myös nykytoimittajat saattavat kamppailla samantyyppisten ongelmien äärellä esimerkiksi moderoidessaan nettiuutisjuttujen kommenttipalstoja, mikä on usein työläs tehtävä. Kun tällaiset palstat tulivat uutismedioiden käyttöön viimeistään 2010-luvun alussa, ei välttämättä ollut olemassa mitään moderointiohjetta ja toimittajat toimivat, kuten parhaaksi näkivät (Santonen 2021, 61–62).

1800-luvun lopun riitakirjoitusilmiötä ei voi suoraan verrata nykypäivän sosiaalisen median ja nettupalstojen kiistoihin, mutta ilmiöissä on kuitenkin samankaltaisuuksia, kuten käsiteltävien asioiden iso kirjo, asiaton kielenkäyttö, herkästi loukkaantuminen ja uhriutumisen. Yhteistä on myös, että media vaikuttaa ymmärtävänsä vastuunsa ilmiöissä ja etsii aktiivisesti ongelmiin ratkaisuja. 1800-luvun lopun lehdistö otti pääkirjoituksissa, pakinoissa ja sanomalehtimiesten kokouksissa enenevässä määrin esille lehtien väliset erimielisyydet karkeine kielenkäyttöineen, jota pyrittiin suitsimaan lisäämällä keskinäistä suvaitsevaisuutta ja empatiaa sekä tiivistämällä ammatillista yhteistyötä. Lukijoiden väliin kiistoihin ratkaisuksi ehdotettiin nimettömien kirjoitusten karsimista, lähdekriittisyyden kasvattamista ja hyvän keskusteluesimerkin näyttämistä – ehdotukset kuulostavat nykykontekstissa jokseenkin tutuilta.

Nykytutkimuksen mukaan nettikeskustelijan anonyymius altistaa epätoivotulle kielenkäytölle ja sen vuoksi onkin esitetty vaatimuksia, että keskusteluissa esiinnyttäisiin vain omalla nimellä (ks. esim. Kangaspunta 2020, 95–98). Sääty-yhteiskunnassa pienissä paikallisyhteisöissä eläneille alempien sosiaaliryhmien kirjoittajille anonyymius oli monesti välttämätöntä, koska omalla nimellään ei yksinkertaisesti voinut lähteä haastamaan itseään ylempiä, riskit olivat liian suuret. Nykyajan kirjoittajia eivät uhkaa aivan samankaltaiset maineen, elannon tai kodin menettämisen uhat, vaikka toki heitäkin sitoo laki ja jotkut on saatettu irtisanoa töistään tai luottamustoimestaan asiattomien somekomment-

tien vuoksi. Riskien vähenemisestä kertoo esimerkiksi se, että ihmiset uskaltavat esiintyä julkisuudessa omalla nimellä, olipa heidän ilmaisutapansa millainen tahansa.

1800-luvun lopun lehdistö epäonnistui hyvän keskusteluesimerkin näyttämässä, kun puolueriidoissa mentiin henkilökohtaisuuksiin tai kilpailevan sanomalehden päätoimittajaa soimattiin. Lehtien viesti lukijoille tuntuikin olevan: älkää tehkö, niin kuin me teemme, vaan tehkää niin kuin sanomme. Siinä missä 1800-luvun lopun toimittajat kertoivat hanakasti ja kärjistetyksi omat kantansa, nykyjournalismi taas on viestinnän tutkija Taneli Heikan ja toimittaja Pia Santosen mukaan häivyttänyt itsensä taustalle sen sijaan, että voisi rohkeammin tuoda omaa kokemusmaailmaansa esille, eikä vain tyytyisi moderoimaan käyttäjien väliä keskusteluja (Heikka 2021, 38; Santonen 2021, 68). Nykymedia voisi pohtia vastuutaan yhteiskunnallisena toimijana; miten se voisi entisestään lisätä vuorovaikutusta kansalaisten kanssa. Vaikka tehtävä vaatii aikaa, rahaa ja osaamista, se voi kantaa hedelmää monella eri tavalla.

Viitteet

- 1 Tämä artikkeli on osa mediahistorian ja tunteiden historian metodologiaa yhdistelevää väitöskirjaani, jossa käytän tutkimistani tunteista yhteen nivovaa käsitettä ”ärtymyksen kaltaiset tunteet” filosofi Ludwig Wittgensteinin perheyhtäläisyyden käsitteen hengessä. Ärtymys-sanaan ei pidä kiinnittyä liikaa, koska käytän sitä kielenkäytöllisistä syistä – tutkimallani tunnejoukolla pitää olla jokin nimi, johon viitata. Tutkimani tunnejoukko eli ”ärtymyksen kaltaiset tunteet” sisältää erilaisia tunteita, joita aikalaiset nimittivät esimerkiksi kiivaudeksi, kiukuksi, vihaksi ja äreydeksi, ja niillä on yhteisiä ominaisuuksia, jotka liittyvät esimerkiksi aikalaiden käsityksiin niistä sekä niiden kirjalliseen ilmaisuun. Tutkimissani yleisönosastokirjoituksissa ei ollut juurikaan vihapuhetta sen nykymerkityksessä eli ”viestintää, joka lietsoo vihaa yhtä ihmistä tai ihmisryhmää vastaan”, kuten Yhdenvertaisuusvaltuutettu termin määrittelee. Käytän tiivistämisen ja kielenkäytön kannalta tässä artikkelissa ”ärtymyksen kaltaisista tunteista” pelkkää sanaa ärtymys. Tunnehistorian metodologia tarkemmin, Sorvali 2019; Sorvali 2022a; Sorvali 2022b. Perheyhtäläisyyden käsite, ks. esim. Mäki-Kulmala 2013, 54–55. Vihapuheen määritelmä, ks. Yhdenvertaisuusvaltuutettu, Vihapuhe. <https://syrijinta.fi/vihapuhe> (16.2.2023).
- 2 Historioitsija Heikki Kokon (2019, 12) mukaan 1850–70-lukujen kontekstissa maaseutukirjeitä kuvaa paremmin termi paikalliskirje.
- 3 Käytin kymmeniä erilaisia hakusanoja ja -lauseita, joista tässä esimerkinomaisesti muutama hakusana: sanasota, kynäsota, riitakirjoitus, sanomalehtiriita, sanomalehtipolemiikki, kiistakirjoitus, solvata, parjata, tidningspolemik, vidare tidningspolemik, polemisk uppsats, allmänheten och pressen, hetsiga debatter. Hakutulokset vaihtelivat nolasta useisiin tuhansiin. Jos hakutuloksia oli liikaa manuaalisesti läpikäytäväksi, saatoin tutkia ensimmäiset 50–100 tulosta ennen uutta hakua.
- 4 *Suometar* 1.1.1853, 3; Kirjeitä kaikilta ja kaikille. *Suometar* 7.9.1855, 2; Ulkomailta. *Sanomia Turusta* 16.12.1856, 4.
- 5 Tilausmaksuilla ei tosin katettu usein edes painatuskuluja, vaan suuri osa tuloista kertyi ilmoitusmyynnillä (Rytkönen 1946, 51, 67). Monilla lehdistä oli talousongelmia 1800-luvun lopussa ja vielä 1880-luvulla lehden lopettaminen johtui useimmiten lehden kannattamattomuudesta (Landgen 1988, 368–369, Leino-Kaukiainen 1988, 566). Lopettamisten taustalla oli myös poliittisia syitä (Marjanen ym. 2019, 63–64).
- 6 Sanomalehdistön suhde yleisöön. *Päivälehti* 23.8.1894, 2; Sanomalehdistön suhde yleisöön. *Päivälehti* 28.8.1894, 1–2; Sanomalehdistön suhde yleisöön. *Uusi Suometar* 23.8.1894, 2; Krönika. *Åbo Tidning* 26.8.1894, 2; Tidningarna och allmänheten. *Åbo Tidning* 29.8.1894, 2; Tidningarna och allmänheten, *Hufvudstadsbladet* 29.8.1894, 2; Valfrid Vasenius, Sanomalehdistön suhde yleisöön. *Valvoja* 1.9.1894, 359–378.
- 7 Yleisöltä. *Satakunta* 9.12.1893, 3; Ääniä Korpiselältä. *Karjalatar* 10.1.1895, 3–4; Kruununmetsien lisäämiskysymyksen johdosta vähän vastausta Uuden Suomettaren toimitukselle. *Uusi Suometar* 5.2.1895, 4.
- 8 Uuden Suomettaren toimitukselle. *Uusi Suometar* 3.3.1895, 3–4; Till Red. För Åbo Tidning. *Åbo Tidning* 8.3.1895, 3; Syrjäiselle ”Wiipurin” N:ossa 93. *Wiipuri* 25.4.1895, 3; Pastorerna Abr. Amirchanjantz & Moses bar Jakob. Redaktionen tillägg, *Nya Pressen* 31.10.1895, 4; Till Nya Pressens läsare. *Nya Pressen* 20.11.1895, 4.

- 9 Kaikki reunahuomaautukset eivät olleet keskusteluun puuttumista, vaan toimitus saattoi vastata lukijoiden kysymyksiin, korjata asiavierheitä ja todistaa lukijoiden pyynnöstä erilaisia asioita, esimerkiksi, ettei tietty henkilö ollut jonkun nimimerkin takana tai että yleisönosastokirjoitukseen lainatut otteet virallisista päätöksistä olivat alkuperäisten asiakirjojen mukaisia (Hollolan kuntalaiselle. *Päivälehti* 9.11.1895, 4; Hra toht. J. Stenbäckille ”Käyttämätön laki” nimisen kirj. johdosta. *Louhi* 14.6.1895, 3; Eikö mikään suojele työmiestä törkeältä mielivaltaisuuodelta? *Työmies* 7.9.1895, 4; Loppusanat herra virkamiehelle rautateillä. *Uusi Suometar* 12.3.1895, 3; Några faktiska upplysningar om den finska hednamissionen. *Nya Pressen*, 30.7.1895, 3–4; Suomettaren toimittajako ruotsinmielinen. *Päivälehti* 23.11.1895, 4).
- 10 Ks. esim. Kirjevaihtoa. *Itä-Suomen Sanomat* 24.1.1895, 3; Kirjevaihtoa. *Kaiku* 4.2.1895, 3; Kirjevaihtoa. *Wiipuri* 26.6.1895, 3; Breflåda. *Hufvudstadsbladet* 3.11.1895, 3; Breflåda. *Tammerfors* 3.12.1895, 3; Kirjevaihtoa. *Työmies* 14.12.1895, 3.
- 11 Esimerkiksi *Tampereen Uutiset* ja *Wuoksi* vetosivat sovinnollisuuteen ja siihen, että kansalaiset olivat oikeutettuja muodostamaan itse kantansa ja kertomaan se julkisesti, vaikkei se olisi ollut täysin lehden linjan mukaista (*Tampereen Uutiset* 1.1.1895, 1; *Wuoksi* 2.1.1895, 1).
- 12 Painolain 12 § 10 kohta. *Karjalatar* 9.4.1889, 1; ”Painolain nojalla”. *Uusi Savo* 9.2.1892, 2–3; Painolain nojalla. *Oulun Ilmoituslehti* 9.12.1892, 2.
- 13 Helsingistä. Kunnianloukkauksjutut. *Uusi Suometar* 11.1.1890, 1; Kysyn ”kunniani perään”. *Tampereen Sanomat* 28.3.1890, 1; Kirje Helsingistä. *Inkeri* 16.11.1890, 1; Käräjänkäynnistä yleensä ja painojutuista erittäin. *Suomalainen* 3.8.1891, 1–2; Åran och processlystnaden. *Nya Pressen* 24.1.1892, 1–2; Kirje Helsingistä. *Keski-Suomi* 18.2.1892, 1; Helsingistä. Huomioita Karjalasta II. *Uusi Suometar* 19.10.1895, 2; Sanomalehdistön vitsauksia. *Haminan Sanomat* 13.5.1899, 1; *Laatokka: 1881–1931. 50-vuotisjulkaisu*. 1931, 33.
- 14 Painokanne. *Aura* 25.12.1891, 2; Painokanne. *Mikkeli* 3.3.1894, 3; Painokanne. *Laatokka* 22.5.1895, 2; Painokanteen. *Itä-Karjala* 5.10.1897, 2.
- 15 Hra Aramikselle. *Uusi Suometar* 20.4.1895, 4; I hästafvelsfrågan. Slutord till ”Karelare” och hr R. Eth. *Nya Pressen* 21.4.1895, 2; Saarijärven ja Uuraisten manttaalimiehille. *Keski-Suomi* 18.7.1895, 3–4; Muutama sana rätätälille. *Työmies* 31.8.1895, 4.
- 16 Kirjevaihtoa. *Porilainen* 28.1.1895, 2; Metsänhoitaja: Kruununmetsien lisäämis-kysymyksen johdosta vähän vastausta Uuden Suomettaren toimitukselle. *Uusi Suometar* 5.2.1895, 4; Breflåda. *Vasa Tidning* 19.2.1895, 2; Kirjevaihtoa Ylöjärveläiselle. *Aamulehti* 23.2.1895, 2; Kirjevaihtoa. *Uusi Savo* 2.3.1895, 4; Breflåda. *Hufvudstadsbladet* 20.3.1895, 2; Breflåda. *Åland* 20.4.1895, 3; Loppuselivitys K. herra Yhdelle Käräsämällä. *Louhi* 28.4.1895, 3; Kirjevaihtoa. *Wiipuri* 11.5.1895, 4; Kirjevaihtoa. *Aamulehti* 23.5.1895, 2; Kirjevaihtoa. *Aura* 15.6.1895, 3; Loppuselitys lin kansakoulujuttuihin. *Louhi* 19.6.1895, 3. Ks. myös Kaarlo Koskinen, Kistelykirjoitusten johdosta sananen. *Sanomia Turusta* 14.10.1890, 1.
- 17 Slutord till ”Karelare” och hr R. Eth. *Nya Pressen* 21B.4.1895, 2; Till Nya Pressens Redaktion. *Nya Pressen* 20.5.1895, 3; Pastor Bergroth och statskyrkans pastorer contra pastor Amirchanjanz. *Nya Pressen* 8B.12.1895, 3. Ks. myös Kirjeenvaihtoa. *Wiipurin Sanomat* 15.2.1890, 3; Säädyllisempää kieltä sanomalehtikiistoissakin. *Wiipurin Sanomat* 26.10.1893, 1–2; *Kajaanin Lehti* 22.3.1899, 1.
- 18 Ks. esim. Kirjeitä Tuomaalle I, Kirjeitä Tuomaalle II. *Päivälehti* 12.4.1895, 4; Hyvä herra Georg Schauman. *Päivälehti* 6.7.1895, 4; Rytkönen 1946, 286–287.
- 19 Pentti Salmelinin (1967, 49) mukaan pakinoiden julkaisupäivät oli ajoitettu siten, että lehdet pystyivät joustavasti vastaamaan toisilleen, käymään ikään kuin kirjeenvaihtoa. Esimerkiksi *Wiipurin Sanomien* järkevänsä kirjoitti keskiviikkoinen ja kilpailijalehti *Wiipurin* Poskeinen lauantaisin.
- 20 Päivälehdet toimitukselle. *Päivälehti* 14.5.1895, 4; Vastaukseni. *Päivälehti* 14.5.1895, 4.
- 21 Kirjeitä Tuomaalle II. *Päivälehti* 12.4.1895, 4; Vastaus. *Päivälehti* 12.4.1895, 4.
- 22 Kirjeenvaihtoa. *Wiipurin Sanomat* 15.2.1890, 3; Kirjevaihtoa. *Suomalainen* 24.2.1892, 2; *Keski-Suomi* 13.9.1892, 2; Oulun kirje. *Kaiku* 15.3.1897, 2.
- 23 Painojuttujen aikana. *Uusi Savo* 10.12.1891, 2; ”Painolain nojalla”. *Uusi Savo* 9.2.1892, 2–3; Sanomalehdistön suhde yleisöön. *Uusi Suometar* 23.8.1894, 2; *Karjalatar* 8.2.1898, 3.
- 24 Ks. myös Reijonen 1929, 108; Karvonen 1929, 141–142; Zetterberg 2001, 72–76, 87–89, 119–123.
- 25 Parti-ilskan. *Hufvudstadsbladet* 23.10.1896, 2; ”Icke för oss!” *Vasa Tidning* 28.10.1896, Halfveckoupplaga, 1; Till väders! *Nya Pressen* 28.10.1896, Veckoupplagan, 1.
- 26 Puolue-sanalla tarkoitettiin 1800-luvun lopussa ihmisryhmää, jolla oli jokin mielipidesuuntaus. Puoluekäsite ja varhaiset puolueet, ks. Mickelsson 2007, 40–43, 45.
- 27 *Jyränkö* 2.1.1895, 1; *Keski-Suomi* 3.1.1895, 1; *Nya Pressen* 1.1.1895, 1; *Oulun Ilmoituslehti* 4.1.1895, 1; *Pohjalainen* 3.1.1895, 1; *Saimaa* 1.1.1895, 1; *Satakunta* 2.1.1895, 1; *Wiborgsbladet* 1.1.1895, 1; *Åbo Tidning* 1.1.1895, 1; *Östra Nyland* 4.1.1895, 1.
- 28 Mietelmiä Oulun suomenkielisistä sanomalehdistöstä. *Louhi* 28.1.1892, 3; Kirje Lemusta. *Turun Lehti*, 5.4.1892, 3; Luumäen uutisia. *Turun Lehti*, 21.4.1892, 3; Yläneeltä tammikuulla. *Turun Lehti* 24.1.1893, 3; Katsahdus taaksepäin. *Kaiku* 15.9.1899, 3.

- 29 Yleisöltä. Kirje veli Mikolle. *Oulun Ilmoituslehti* 2.9.1891, 3. Ks. myös Kirje Tammelasta. *Tampereen Uutiset* 9.3.1894, 3; Yleisöltä. *Lappeenrannan Uutiset* 12.10.1897, 3.
- 30 Ks. esim. Kirjeenvaihtoa. *Wiipurin Sanomat* 15.2.1890, 3; Lokakuun 31 p:nä. *Turun Lehti* 31.10.1891, 1; Julkinen sana ja julkinen parjaus. *Suomi* 6.2.1892, 1–2; Sanomalehtiriidat. *Wiipurin Sanomat* 6.8.1892, 2; Siinäpä Soppa! *Keski-Suomi* 13.10.1892, 2; Kirje Helsingistä. *Päivälehti* 29.7.1894, 2; Krönika. *Hufvudstadsbladet* 21.3.1897, 4; Kirje Jyväskylästä II. *Keski-Suomi* 31.7.1894, 2.
- 31 Ahon kirjoitelma 1919 julkaistussa *Uuden Suomettaren* historiikissa perustui osittain hänen 1893 *Päivälehdessä* julkaistuun ”Sanomalehtimiehen muistelmia” -juttusarjaan. Tokaisu ”hauskasta ottelusta” on ristiriidassa siihen nähden, mitä Aho totesi Eero Erkolle 1890 lähettäessään tälle kirjoituksen julkaistavaksi *Päivälehteen*: ”Muuten arvelen polemiikeista, että niitä pitäisi välttää. Ne eivät huvita ketään.” (Brofeldt Erkolle 11.1.1890.) Aholla, kuten muillakin toimittajilla, vaikutti olevan ambivalentti suhtautuminen polemiikkeihin. Ahon ihaileva suhtautuminen Löfgreniin 1919 muistelmissa on merkille pantavaa ottaen huomioon, että he kiistelivät usein keskenään 1890-luvulla, ja kävivät jopa oikeudessa puimassa keskinäisiä kunnianloukkauksiaan (Rytkönen 1946, 264). Ehkä aika kultasi muistot ja ehkä *Uuden Suomettaren* historiikkiin piti hiukan kaunistella asioita.
- 32 Julkinen sana ja julkinen parjaus. *Suomi* 6.2.1892, 1–2; Aamulehdelle harkittavaksi. *Tampereen Uutiset* 14.2.1893, 1; Säädyllisempää kieltä sanomalehtikiistoissakin. *Wiipurin Sanomat* 26.10.1893, 1–2.
- 33 1800-luvun lopun sanomalehtien poliittisuus, Jensen-Eriksen, Mainio ja Hänninen 2019, 34–36; Mickelsson 2007, 33; Leino- Kaukiainen 1988, 448–451. Sanomalehtien väliset rajut poliittiset kiistat, ks. esim. Det glöder under askan. *Åbo Tidning* 22.4.1891, 1–2; Kirje Helsingistä. *Karjalatar* 22.1.1892, 1; Siinäpä Soppa! *Keski-Suomi* 13.10.1892, 2; Kirje Helsingistä. *Päivälehti* 1.10.1893, 2; Jyväskylästä. Törkeätä kansainedustajain parjaamista. *Suomalainen* 30.5.1894, 2; Mitä maaseudulla ajatellaan. *Itä-Karjala* 21.11.1899, 2.
- 34 Silmitön viha. *Turun Lehti* 2.6.1892, 1–2; Siinäpä Soppa! *Keski-Suomi* 13.10.1892, 2; Jämijärveltä. *Turun Lehti* 30.3.1893, 3; Oulun kirje. *Kaiku* 24.12.1894, 2; Wiipurin toimitukselle! *Wiipuri* 1.3.1895, 3; Eikö jo olisi aika lopettaa parjaaminen? *Turun Lehti* 28.12.1895, 2; Iltapuhteen pakinoita Mikkelistä. *Mikkelin Sanomat* 24.11.1896, 2; Katsahdus maailman menoon. *Turun Lehti* 2.1.1897, 2–3. Ks. myös Puhtaampia aseita! *Päivälehti* 25.1.1890, 2.

Alkuperäisaineisto

Kansalliskirjaston digitaaliset sanomalehdet

Aikalaistekstit

- Aho, Juhani. 1919. ”Muistelmia Uuden Suomettaren toimittajana olo ajoiltani”. Teoksessa *Uuden Suomettaren muistojulkaisu*, 109–128. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjapaino.
- Brofeldt, Juhani Juho Reijoselle 14.11.1885. Erkko, Eero - Keski-Suomi -lehteen liittyvä arkisto. Kirjeenvaihtoa: Brofeldt, Juhani. Päivälehdhen arkisto: <http://yksa.fi/100320/157589980614900>. Viitattu 19.3.2022.
- Brofeldt, Juhani Eero Erkolle 11.1.1890. Erkko, Eero - Päivälehteen liittyvä arkisto - Kirjeenvaihto sukunimen mukaan, Aho - Lyly; Päivälehdhen arkisto: <http://yksa.fi/100320/157233709554400>. Viitattu 19.3.2022.
- Karvonen, A. H. 1929. ”Päivälehti yhteiskunnallisten kysymysten ajajana ensi vuosinaan”. Teoksessa *Päivälehdhen muisto 1889–1929*. Helsinki: Helsingin uusi kirjapaino.
- Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus painotoimen-asioista Suomenmaassa. 12 §, kohta 10. 1868. Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetus-Kokous vuodelta 1867. Helsinki: Keisarillisen Senaatin kirjapaino.
- Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus sisältävä muutoksia ja lisäyksiä armolliseen asetukseen 31 p:ltä Toukokuuta 1867 painotoimen-asioista Suomenmaassa. 12 §, kohta 11. 1892. Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetus-Kokoelma vuodelta 1891. Helsinki: Keisarillisen Senaatin kirjapaino.
- Laatokka: 1881–1931. 50-vuotisjulkaisu*. 1931. Sortavala.
- Lyly, J. A. 1899. ”Sovinnon hedelmä. Puhe pidetty sanomalehdistön juhlassa Viipurissa 4 p. marraskuuta 1899.” Teoksessa *Sanomalehdistön päivä Viipurissa: Prässens dag i Viborg: 4.11.1899*, toimittanut Kaarlo Renström. Viipuri: Viipurin sanomalehtimiehet.
- Reijonen, Erkki. 1929. ”Muisteloita Päivälehdhen ensi vuosikymmeniltä.” Teoksessa *Päivälehdhen muisto 1889–1929*. Helsinki: Helsingin uusi kirjapaino.
- Relander, Oskar. 1893. *Erimielisyydestä*. Helsinki: SKS.
- Tikkanen, Eino. 1930. *Uusi Aura 1880–1930*. Turku: Uuden Auran osakeyhtiön kirjapaino.
- Vasenius, Valfrid. Sanomalehdistön suhde yleisöön. *Valvoja* 1.9.1894, 359–378.

Tutkimuskirjallisuus

- Ahmed, Sara. 2004. *The Cultural Politics of Emotions*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Barker, Hannah ja Simon Burrows. 2002. *Press, Politics and the Public Sphere in Europe and North America, 1760–1820*. Cambridge University Press.
- Bergholm, Tapio. 2002. ”Edistysusko ja puolueviha.” Teoksessa *Työväki ja tunteet*, toimittaneet Elina Katainen ja Pirkko Kotila, 181–196. Turku: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Frevort, Ute. 2011. *Emotions in History – Lost and Found*. New York: Central European University Press.
- Hakkarainen, Heidi, Heidi Kurvinen, Petri Paju, Hannu Salmi ja Satu Sorvali. 2022. ”Digitoidut sanoma- ja aikakauslehdet lähdeaineistona.” Teoksessa *Kulttuurihistorian tutkimus. Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*, toimittaneet Rami Mähkä, Marika Ahonen, Niko Heikkilä, Sakari Ollitervo ja Marika Räsänen, 105–123. *Cultural History – Kulttuurihistoria* 17. Turku: Kulttuurihistorian seura.
- Heikka, Taneli. 2021. ”Miten Minä ja Sinä voivat kohdata journalistisissa dialogeissa? Dialogikokeilut haastavat kansalaisjournalismin käsitystä hyvästä keskustelusta.” *Media & viestintä* 44 (4): 20–45.
- Hemánus, Pentti ja Ilkka Tervonen. 1980. *Objektiivinen joukkotiedotus*. Helsinki: Otava.
- Jensen-Eriksen, Niklas, Alekski Mainio ja Reetta Hänninen. 2019. *Suomen suurin. Helsingin Sanomat 1889–2019*. Helsinki: Siitälä.
- Kangaspunta, Veera. 2020. *Verkkouutisten kommentit julkisen osallistumisen muotona ja julkisen rajapinnoilla*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 362.
- Kokko, Heikki. 2019. ”Suomenkielisen julkisuuden nousu 1850-luvulla ja sen yhteiskunnallinen merkitys.” *Historiallinen Aikakauskirja* 117 (1): 5–21.
- Kujala, Antti. 1995. *Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905*. Historiallisia Tutkimuksia 194. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Landgren, Lars. 1988. ”Kieli ja aate – politisoituva sanomalehdistö 1860–1889.” Teoksessa *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*, toimittaneet Lars Landgren, Pirkko Leino-Kaukiainen ja Päiviö Tommila, 267–420. Kuopio: Kustannuskiila.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko. 1988. ”Kasvava sanomalehdistö sensuurin kahleissa 1890–1905.” Teoksessa *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*, toimittaneet Lars Landgren, Leino-Kaukiainen ja Päiviö Tommila, 421–632. Kuopio: Kustannuskiila.
- Marjanen, Jani, Ville Vaara, Antti Kanner, Hege Roivainen, Eetu Mäkelä, Leo Lahti ja Mikko Tolonen. 2019. ”A National Public Sphere? Analyzing the Language, Location, and Form of Newspapers in Finland, 1771–1917.” *Journal of European Periodical Studies*, 4 (1): 55–78. <https://doi.org/10.21825/jeps.v4i1.10483>.
- Mervola, Pekka. 1995. *Kirja, kirjavampi, sanomalehti. Ulkoasukierre ja suomalaisten sanomalehtien ulkoasu 1771–1994*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Mickelsson, Rauli. 2007. *Suomen puolueet: Historia, muutos ja nykypäivä*. Tampere: Vastapaino.
- Munck, Pirjo. 2016. *Valistajista ammattimieheksi. Toimittajien ammattilaistumisen pitkä tie 1771–1921*. Helsingin yliopisto.
- Mäki-Kulmala, Heikki. 2013. ”Propositionaalisen narratiiviseen tieto- ja oppimiskäsitykseen.” Teoksessa *Puheenvuoroja narratiivisuudesta opetuksessa ja oppimisessa*, toimittaneet Eero Ropo ja Maiju Huttunen, 47–64. Tampere University Press.
- Neuvonen, Riku. 2018. *Sananvapauden historia Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Nieminen, Hannu. 2006. *Kansa seisoi loitompana: Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917*. Tampere: Vastapaino.
- Nygård, Toivo. 1987. ”Poliittisten vastakohtaisuuksien jyrkentyminen sanomalehdistössä.” Teoksessa *Suomen lehdistön historia 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan*, toimittaneet Toivo Nygård ja Raimo Salokangas, 9–166. Kuopio: Kustannuskiila.
- Ollila, Anne. 1998. *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. Helsinki: SKS.
- Paaskoski, Jyrki. 2002. ”’Tuo siunattu 80-luku’ – nuorsuomalaisuuden aatteellinen tausta.” Teoksessa *Valta, vapaus, edistys ja kasvat*, toimittanut Vesa Vares, 21–80. Jyväskylä: Kopijyvä.
- Pedersen, Sarah. 2004. *Within Their Sphere? Women’s Correspondence to Aberdeen Daily Newspapers 1900–1918*. Aberdeen: Robert Gordon University.
- Pfanzelter, Eva, Sarah Oberbichler, Jani Marjanen, Pierre-Carl Langlais ja Stefan Hechl. 2021. ”Digital interfaces of historical newspapers: opportunities, restrictions and recommendations.” *Journal of Data Mining and Digital Humanities*. Vol. *HistoInformatics*: 1–26. <https://doi.org/10.46298/jdmhdh.6121>.
- Pietilä, Jyrki. 2008. *Kirjoitus, juttu, tekstelemäntti. Suomalainen sanomalehtijournalismi juttutyypin kehityksen valossa printtimedian vuosina 1771–2000*. Jyväskylän yliopisto.

- Plamper, Jan. 2015. *The History of Emotions: An Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Rajavuori, Anna. 2021. "Luokkaviha ideologiana ja tunteena." Teoksessa *Vihapuheen, viholliskuvien ja disinformaation historiaa. Vallan ja vastarinnan välineitä*, toimittanut Marja Vuorinen, 97–122. *Historia Mirabilis* 13. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys.
- Rajavuori, Anna. 2017. *Esityksen politiikka. Sosialistinen agitaatio keskisuomalaisella maaseudulla 1906–1908*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Rantala, Heli, Hannu Salmi, Asko Nivala, Petri Paju, Reetta Sippola, Alekski Vesanto ja Filip Ginter. 2019. "Tekstien uudelleenkäyttö suomalaisessa sanoma- ja aikakauslehdistöissä 1771–1920. Digitaalisten ihmistieteiden näkökulma." *Historiallinen Aikakauskirja* 117 (1), 53–67.
- Reddy, William M. 2001. *Navigation of feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roessner, Amber L. 2020. "The Voices of Public Opinion: Lingering Structures of Feeling About Women's Suffrage in 1917 U.S. Newspaper Letters to the Editor." *Journalism history* 46 (2): 124–144. <https://doi.org/10.1080/00947679.2020.1724588>.
- Rosenwein, Barbara. 2020. *Anger. The Conflicted History of an Emotion*. New Haven and London: Yale University Press.
- Rytkönen, Alli. 1946. *Päivälehdien ulkonaiset puitteet ja kirjalliset profiilit*. Helsinki: Sanoma Oy.
- Salmelin, Pentti. 1967. *Järjestölehdessä puoluelehdistöön. Suomen työväenlehdistön synty*. Helsinki: Tammi.
- Santonen, Pia. 2021. "Kommenttikenttien kutsu. Millaisia kommentteja paikallistoimituksen artikkelit keräävät?" *Media & viestintä* 44 (4): 61–70. <https://doi.org/10.23983/mv.112868>.
- Scheer, Monique. 2012. "Are emotions a kind of practice (and is that what makes them have a history)? – A Bourdian approach to understanding emotion." *History and Theory* 51: 193–220. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2303.2012.00621.x>.
- Sorvali, Satu. 2022a. "Ärtymyksen merkitykset ja motiivit 1890-luvun Suomen lehtiartikkeleissa ja yleisönosastokirjoituksissa." *J@rgonia* 39 (1): 49–77. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-202208294397>.
- Sorvali, Satu. 2022b. "Äkäiset akat ja kiivaat herrat – sukupuoli ja luokka ärtymystä määrittävinä tekijöinä 1890-luvun lehtikirjoituksissa." *Ennen ja Nyt: Historian Tietosanomat* 22 (3): 2–25. <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.112320>.
- Sorvali, Satu. 2020. "'Pyydän nöyrimmästi sijaa seuraavalle' – Yleisönosaston synty, vakiintuminen ja merkitys autonomian ajan Suomen lehdistössä." *Historiallinen Aikakauskirja* 118 (3), 324–339.
- Sorvali, Satu. 2019. "Onko syytä suuttua? Ärtymyksen ilmaisu 1890-luvun yleisönosastoissa." *Ennen ja Nyt: Historian Tietosanomat* 19 (2). <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2021042821126>.
- Turunen, Risto. 2021. *Shades of Red. Evolution of the Political Language of Finnish Socialism from the 19th Century until the Civil War of 1918*. Papers on Labour History IX. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Vesanto, Alekski, Filip Ginter, Hannu Salmi, Asko Nivala, Reetta Sippola, Heli Rantala ja Petri Paju. Text Reuse in Finnish Newspapers and Journals, 1771–1920. Luettu 14.4.2022. <http://comhis.fi/clusters>.
- Vuorinen, Marja. 2010. *Kuvitelu aatelmies. Aateluus viholliskuvana ja itseymmärryksenä 1800-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 128. Helsinki: SKS.
- Wahl-Jorgensen, Karin. 2019. *Emotions, Media and Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Wahl-Jorgensen, Karin. 2007. *Journalists and the Public. Newsroom Culture, Letters to the Editor and Democracy*. Cresskill: Hampton.
- Wirilander, Kaarlo. 1974. *Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Ylikoski, Petri. 2004. Kuinka argumentti voi epäonnistua? Teoksessa *Argumentti ja kritiikki. Lukemisen, keskustelun ja vakuuttamisen taidot*, toimittanut Marja-Liisa Kakkuri-Knuutti, 158–175. Helsinki: Gaudeamus.
- Zeldin, Theodore. 1993. *A History of French Passions 1848–1945. Volume two. Intellect, Taste and Anxiety*. Clarendon Press.
- Zetterberg, Seppo. 2001. *Eero Erkko*. Helsinki: Otava.